

Vzhodna Azija in stiki s slovenskimi deželami na pragu 20. stoletja

Nataša Vampelj Suhadolnik

Slika 1: Detajl z razglednice, ki prikazuje znano zabaviščno četrt Asakusa v Tokiu. Reklamni transparenti označujejo eno izmed mnogih gledališč, ki so se tam nahajala v prvih desetletjih 20. stoletja. Visoka stavba v ozadju je Ryōunkaku, prvi japonski nebotičnik v zahodnem slogu, ki je bil dokončan leta 1890 ter uničen v velikem potresu, ki je leta 1923, le malo po odhodu Alme Karlin, prizadel regijo Kantō. Neposlana razglednica (zbirka razglednic Alme Karlin, PMC).

Z ustanovitvijo centralistične vladavine v 3. stoletju pr. n. št. ter s skoraj sočasnimi vojaškimi osvajanji ozemlja v današnji provinci Gansu so se Kitajcem odprla vrata proti Osrednji Aziji, s tem pa vse do evropskih dežel. Svila in drugi luksuzni izdelki, ki so jih v velikih količinah prevažali po t. i. svilni poti, so med rimsko aristokracijo sprožili val navdušenja, podobno kot so kasneje skrivnostni in eksotični predmeti iz porcelana, laka in žada postali iskan material evropske aristokratske elite ter hkrati novodoben dokaz lastnikove družbene uveljavljenosti. Po drugi strani Kitajske večinoma niso zanimali predmeti z zahoda, tako so Rim in kasneje druge evropske države imele le malo primerjalne vrednosti, ki bi jo lahko ponudile na kitajskem trgu. Ta vzorec se je drastično spremenil sredi 19. stoletja z uvedbo opija kot enega glavnih uvoženih produktov, ki so ga Angleži iz Indije ilegalno izvažali na Kitajsko.

Nekdaj mogočna velesila, katere politične, ideološke, intelektualne in kulturne smernice so posegle tudi v sosednje dežele, še posebej Korejo, Japonsko in Vietnam, se je tako znašla v primežu evropskih kolonialnih teženj. Hiter razvoj industrijskih držav na zahodu je Kitajsko pahnil v izgubo gospodarskega primata in soočanje s propadom moralne avtoritete konfucijanskega izročila. Ujeta v primež evropske imperialistične politike, ki se ji je kmalu pridružila še grožnja z vzhoda – Japonska se je namreč po prvih stikih z zahodnimi deželami hitro modernizirala in do konca stoletja postala že moderno urejena kapitalistična država z napredno vojsko –, je bila prisiljena sprejeti polkolonialni status in delitev svojega ozemlja na vplivne cone evropskih zavojevalcev. To je bil tudi čas, ko je v želji po iskanju surovin in novih tržišč v dogajanje na vzhodu aktivneje posegla tudi avstro-ogrska monarhija, s tem pa so se vzhodnoazijska vrata odprla tudi ljudem s slovenskega etničnega ozemlja.

Družbenopolitične razmere v Vzhodni Aziji v 18. in 19. stoletju

Osrednja vloga v kitajski družbi je pripadala cesarju, imenovanemu tudi *tianzi* ali nebeški sin. V skladu z doktrino nebeškega mandata (*tianming*) je cesar v imenu Neba prejel pooblastilo, da lahko vlada na zemlji, a le, če vlada krepostno in moralno. V nasprotnem primeru izgubi vse privilegije, ljudstvo pa ima pravico do upora in zamenjave cesarske dinastije. Tak model centralizirane vlade se je delno vzpostavil že v 3. stoletju pr. n. št., ko je prvi cesar Qinshi združil kitajsko ozemlje, ter se izpopolnil v naslednji dinastiji Han (206 pr. n. št.–220 n. št.). Cesarju je pri vladanju pomagal hierarhično birokratski sistem z vodilnimi uradniki, ki so do položajev večinoma prihajali prek strogega izobraževalnega sistema in študija konfucijanskih nazorov, s pomočjo katerih

so vzpostavili sistem družbene etike in morale. V družbi so vladala stroga hierarhična pravila, v okviru katerih so se morali mlajši obnašati spoštljivo in poslušno do starejših, starejši, ki je sicer imel več ukazovalne moči, pa je moral skrbno in odgovorno poskrbeti za mlajše in podrejene.

Tudi v zadnji kitajski dinastiji Qing (1644–1912), v kateri so vladali Mandžurci, sicer tunguško nomadsko ljudstvo iz severovzhodnih predelov Mandžurije, so sledili kitajskemu tradicionalnemu modelu državne uprave s konfucijanskimi nazori, čeravno so uvedli kar nekaj posebnih zakonov, s katerimi so želeli preprečiti asimilacijo in izgubo lastne identitete. Pod mandžursko oblastjo se je še povečala absolutistična vloga cesarja, ki je še posebej prišla do izraza v času treh velikih cesarjev – Kangxija (1654–1722), Yongzhenga (1678–1735) in Qianlonga (1711–1799) –, ko je cesarstvo doseglo največji razmah in blaginjo. Mitja Saje (2015, 383) ugotavlja, da sta ravno dobra organizacija državne uprave in strogo spoštovanje konfucijanskih vrednot pripomogla k temu, da so na Kitajskem prav v 18. stoletju dosegli najvišjo razvojno stopnjo tega družbenega sistema in kljub tehnološkemu zaostajanju v primerjavi z razvojem na zahodu dajali videz mogočne in uspešne države.

Ta status so ohranjali tudi v okviru t. i. tributarnega sistema, saj je večina sosednjih držav, še posebej Koreja in Japonska, priznavala veličino kitajske kulture in Kitajski v znak spoštovanja redno ali občasno plačevala tribut. Celoten sistem temelji na sinocentrični predpostavki, da je Kitajska oziroma »Osrednje cesarstvo« (Zhongguo), kot se imenuje Kitajska, središče sveta in vlada vsemu pod nebom, medtem ko so vsa ostala ljudstva nekulturna, necivilizirana in s tem barbarska. Vsa sosednja ljudstva glede na različne stopnje oddaljenosti od Kitajske živijo na določeni stopnji barbarstva, ki je bila odvisna od prejete količine kitajskih kulturnih vplivov (Saje 1997, 89). V skladu s tem so morali predstavniki sosednjih držav na kitajski dvor redno prinašati tribut. Odnos je bil sicer do določene mere komplementaren, saj jih je cesar v zameno obdaroval z dragocenimi kitajskimi izdelki in uradniškimi nazivi, s čimer je potrdil legitimnost njihovih vladarjev, s tem pa so sosednje države ohranile politično avtonomijo. Večina držav je ravno zaradi različnih ekonomskih interesov vstopila v ta sistem, čeprav je bil za Kitajsko poglavitni politični in ne gospodarski cilj. Sistem je zajemal vrsto družbenih in diplomatskih norm, ki so kitajske odnose s tujimi deželami definirale skoraj dva tisoč let, vse do konca 19. stoletja, ko so evropske dežele izsilile drugačno obravnavo v diplomaciji ter uvedle evropske koncepte suverenosti in diplomatske prakse. Sprva so se sicer predvsem zaradi ekonomskih koristi poskušale prilagajati tributarnemu sistemu in so celo opravljale častni obred v obliki udarca s čelom ob tla pred cesarjem (*koutou*), a jih je kitajska stran obravnavala zgolj kot eno izmed tributarnih misij, ki je bolj kot na redni osnovi funkcionirala na občasnih misijah. Nazoren prikaz je vsebina pisma, ki ga je cesar Qianlong naslovil na angleškega kralja Jurija III. (1738–1820), potem ko je gostoljubno pogostil angleškega kraljevega odposlanca lorda Macartneyja (1737–1806). Ta je na kitajski dvor prišel s prošnjo po vzpostavitvi svobodnejšega trgovanja s Kitajsko, pri čemer je med drugim želel odprtje več kitajskih pristanišč za prosto trgovanje ter odprtje diplomatskega predstavništva v Pekingu. Vsebina pisma razkriva značilen superioren odnos kitajske vlade do tujih dežel:

Čeprav Kitajska ceni britansko namero uživati koristi, ki jih nudi kitajska civilizacija, ne moremo ustreči zahtevi, da bi imeli diplomatsko predstavništvo v Pekingu, ker je to v nasprotju z ustaljeno prakso na Kitajskem. [...] Tudi če vas spoštovanje naše Nebeške dinastije navdaja z željo, da bi prejeli temelje naše civilizacije, naših navad in običajev nikakor ne bi mogli presaditi v vašo tujo zemljo. [...] Mi imamo vse stvari. Tujim ali duhovitim predmetom ne pripisujemo nobene vrednosti in ne potrebujemo izdelkov iz vaše dežele. (Saje 2015, 408–9)

Kljub temu so bili jezuiti ter napredno znanje v astronomiji, matematiki in kartografiji, ki so ga ti na kitajski dvor prinašali od 16. do 18. stoletja, večinoma zelo dobro sprejeti, nekateri pa so celo prejeli mesto vodje Cesarskega urada za astronomijo.

Med njimi je bil tudi kranjski jezuit Ferdinand Avguštin Hallerstein (1703–1774) s kitajskim imenom Liu Songling, ki je na tem mestu vztrajal skoraj 30 let, vse do smrti leta 1774.¹

18. stoletje je bil torej čas, ko je Kitajska dosegla vrhunec svojega razvoja. To potrjuje tudi gospodarski razvoj, saj se je prebivalstvo Kitajske od začetka dinastije do konca 18. stoletja več kot podvojilo (Saje 2015, 384). Pospešeno se je razvijala kmetijska in obrtna proizvodnja, prva z uvajanjem novih kultur (koruze, krompirja, tobaka), sejanjem žitaric, odpornih na različne vremenske razmere, s pridelovanjem bombaža, sladkornega trsa in tobaka ter vzgajanjem murvinih dreves za gojenje sviloprejk, druga pa zaradi specializacije različnih proizvodnih panog v posameznih regijah (Saje 2015, 384–85). Med njimi je bila še posebej v velikem razmahu proizvodnja svile in porcelana, ki je v tem času že našel imitatorje v Evropi. Največje središče izdelovanja porcelana je bilo v provinci Jiangxi v mestu Jingdezhen, kjer so imeli kar 200 do 300 zasebnih peči in razvejano specializacijo dela (Saje 2015, 385). Tu so se posebej specializirali za izdelovanje izvoznega porcelana, namenjenega izključno zahodnemu trgu, ki so ga odlikovali različni stili in motivi, estetsko privlačni evropski aristokraciji.

Že proti koncu 18. stoletja pa lahko v kitajskem gospodarskem, političnem in družbenem sistemu zasledimo znake dinastičnega zatona, ki so se še poglobljali v 19. stoletju. Manj uspešne cesarje, ki so sledili po Qianlongovi smrti, je pestila korupcija med visokimi uradniki, pojavljati so se začele težave s preživljanjem hitro rastočega prebivalstva, finančno nevzdržnost pa je povečevala tudi vojska, ki zaradi močno privilegirane položaja ni bila več sposobna resnejših vojaških akcij. Nesposobnost centralne vlade vzdrževati vodotoke in nasipe kot zaščito pred poplavami je vodila v več naravnih nesreč in še bolj ohromila prebivalstvo. Na prelomu 18. in 19. stoletja se je tako okrepila moč tradicionalnih tajnih družb, ki so si zadale padec mandžurske oblasti ter obnovitev vlade ljudstva Han in predhodne dinastije Ming. Poleg notranjih nemirov so daleč največji izziv pomenile naraščajoče kolonialne težnje evropskih dežel kot posledica industrijskega razvoja in pomorskih odprav, s čimer so trgovske in diplomatske interese širile na tuja ozemlja.

Zahodne kolonialne težnje so posegle tudi na Japonsko, ki je bila v 18. in 19. stoletju povsem izolirana država, z izjemo pristanišča Nagasaki, odprtega zgolj za kitajske, korejske in nizozemske trgovce. Nizozemci so bili sicer prisiljeni živeti le na manjšem umetnem otoku Dejima v zalivu Nagasakija. Stik s Korejo in Kitajsko je bil močnejši, še posebej močan vpliv pa je na prebivalce japonskega otočja imela kitajska kultura. V 7. stoletju so Japonci prevzeli velik del kitajske kulture v okviru znamenitih reform *taika*, ki so bile usmerjene v proces centralizacije. Pri tem so razvili specifično obliko vojaške vladavine, v kateri so od konca 12. do konca 19. stoletja vodilno vlogo igrali šoguni v t. i. sistemu *bakufu*. To so bili vojaški samodržci, ki so *de facto* vladali Japonski, čeravno je bila najvišja vladajoča avtoriteta formalno v rokah cesarja. Cesar je sicer ohranil določeno obredno vlogo in šogunom potrjeval legitimnost, a so ti imeli velika pooblastila, da so lahko dvignili orožje in uporabili kakršno koli sredstvo za zaščito monarhije (glej tudi Culiberg 2007, 81). Šoguni so svoje podrejene vojskovodje, imenovane *daimyō*, nagrajevali z ozemlji in nazivi. Ti so sčasoma postali najmočnejši zemljiški magnati, ki so za potrebe varovanja svojih veleposesti nadalje najemali samuraje, dedno vojaško plemstvo. Oboje je vezala kompleksna mreža zvestobe in dolžnosti do nadrejenih, kar je ideološko temeljilo na od Kitajcev prevzeti ideologiji konfucianizma.

Naziv šoguna oziroma *sei i tai shōgun*, kar pomeni »veliki poveljnik ekspedicijskih sil proti barbarom«, je prvič pripadel Minamotu Yoritomu (1096–1156), zmagovalcu t. i. vojne *genpei* med vojaškima klanoma Minamoto in Taira (1180–1185). To je bil sicer star naziv za poveljnike cesarskih čet v boju proti barbarom – ljudstvom na severnejših predelih japonskega otočja oziroma vsem, ki se še niso podredili cesarstvu, od Yoritoma naprej pa je postal *de facto* položaj vojaškega diktatorja, ki je postal nosilec vojaške oblasti vzporedno s cesarskim dvorom. O zares centralizirani državni tvorbi sicer lahko govorimo šele od leta 1600, ko je Tokugawa Ieyasu (1543–1616) premagal tekmeča in bil tri leta kasneje

¹ Delovanje kranjskega jezuita Hallersteina na kitajskem dvoru v 18. stoletju je bilo do 80. let prejšnjega stoletja neznanka. Ponovno odkritje Hallersteina se je začelo s sodelovanjem med slovenskim in kitajskim arhivom, kar je vodilo v organizacijo več simpozijev in konferenc ter izdajo več znanstvenih razprav in monografij. Prvo monografijo v slovenskem jeziku je uredil Viljem Marjan Hribar (2003), prvo monografijo v angleškem jeziku pa Mitja Saje (2009).

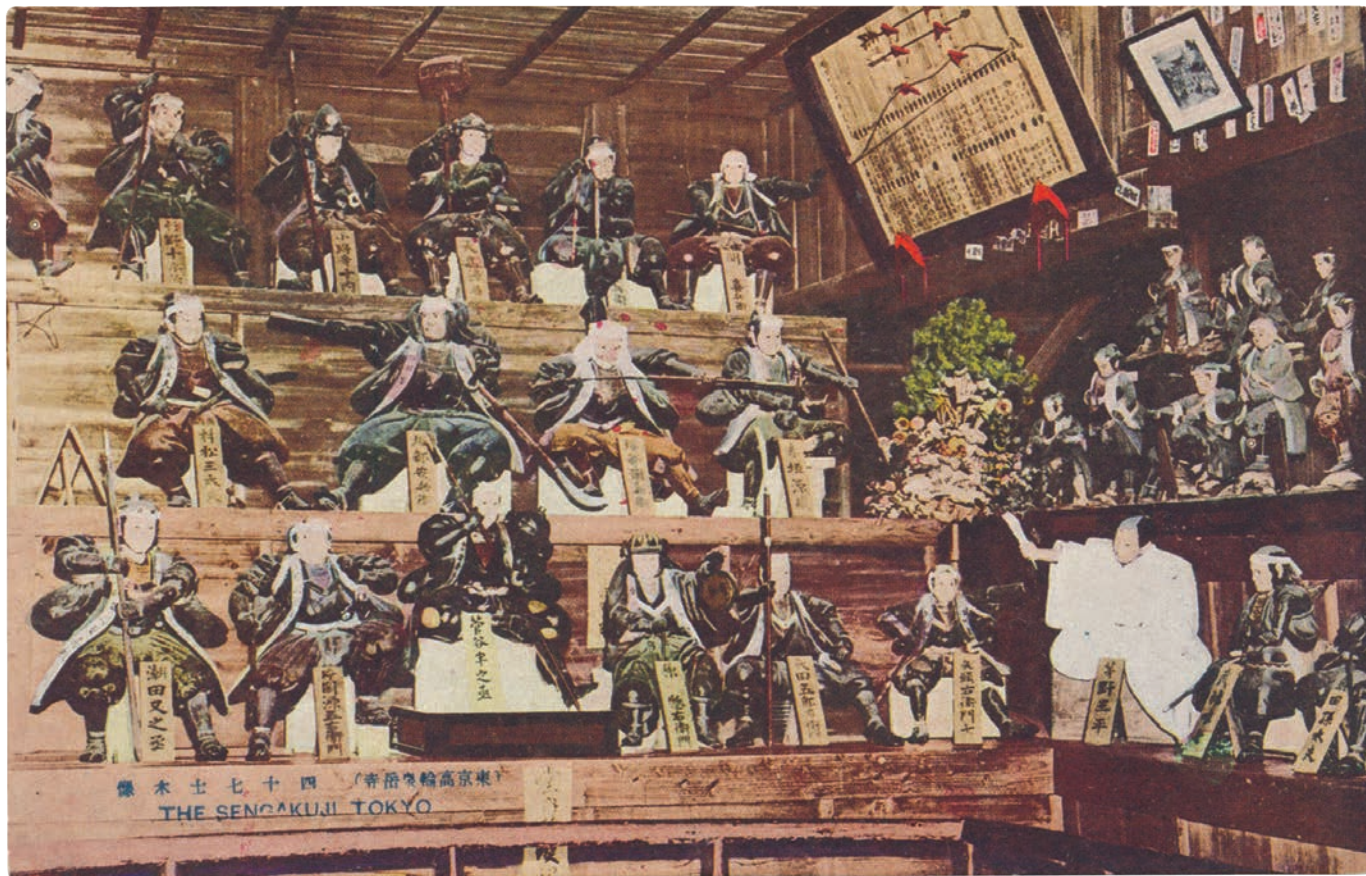

Slika 2: Ročno barvana albuminska fotografija, ki prikazuje panoramski pogled na Nagasaki in pristanišče. Avtor fotografije je verjetno Kusakabe Kimbei (album razglednic Ivana Koršiča, PMSMP).

povzdignjen na mesto šoguna (Culiberg 2007, 81–82). S tem je bil vzpostavljen tretji šogunat pod vodstvom dinastije Tokugawa s prestolnico v Edu (današnji Tokio), ki je trajal do leta 1868, ko so na japonska vrata potrkali Američani.

V t. i. obdobju Edo (1603–1868) so vladarji izvajali izolacijsko politiko in povsem izkoreninili prej množično sprejeto krščanstvo, ki so ga v 16. in zgodnjem 17. stoletju večinoma širili portugalski in španski misijonarji. Čeprav je pionir jezuitskega misijona na Japonskem Frančišek Ksaverij (na Japonskem od 1549 do 1551) poskušal razumeti japonsko kulturo in z metodo prilagajanja pridobiti naklonjenost japonskega prebivalstva, je krščanstvo kmalu začelo poosebljati prisotnost zahodne miselnosti in s tem grožnjo avtoriteti šogunov. Leta 1614 so tako izgnali vse krščanske misijonarje, od leta 1640 dalje pa vse Japonce prisilili, da so se v budističnih templjih registrirali kot nekristjani (Henshall 2012, 60–61). Eno leto pred tem so pregnali tudi vse, večinoma v trgovino vpete tujce, z izjemo Nizozemcev, ki so lahko bivali le v zalivu Nagasakija. Hkrati so izstop iz države prepovedali Japoncem, že obstoječi japonski diaspori, večinoma nastanjeni v jugovzhodni Aziji, pa prepovedali vstop na Japonsko.

Vladavina družine Tokugawa je v zgodovinskih delih večinoma prikazana kot obdobje miru, a na mesečni ravni je prihajalo do različnih kmečkih uporov (Culiberg 2007, 84), kar zgovorno predstavi družbena dogajanja v luči izkoriščanja kmečkega sloja, previsoke davčne obremenitve, naravne nesreče in lakote, predvsem pa rigidno družbeno strukturo brez mobilnosti med različnimi družbenimi skupinami. Ta je bila deljena na štiri kastne razrede: samuraje, kmete, obrtnike in trgovce, iz teh kastnih razredov so bili na eni strani izvzeti intelektualci, na drugi pa izobčenci, ki so opravljali nečiste poklice.

Kljub vsemu to obdobje zaznamuje razcvet kulture, še posebej v prestolnici Edo, v tistem času največjem mestu na svetu, saj je do konca 18. stoletja tu živelo že milijon prebivalcev (Henshall 2012, 65). Kljub temu, da so kmetje in obrtniki predstavljali večino prebivalstva ter bili ključen dejavnik pri prehranjevanju in oskrbovanju celotne družbe, so resnično finančno moč imeli trgovci, pri katerih so se zadolževali samuraji. In prav iz trgovskega sloja se je postopoma oblikoval nov meščanski sloj z vedno močnejšo potrebo po osebni svobodi, ki so jo dobili v sferi zabav. Bogatejše meščane in trgovce so prevzemale razvpite drame gledališča *kabuki* z glamuroznimi in v barvite kostume oblečenimi igralci, ki so krasili tudi vedno bolj popularne barvne lesoreze *ukiyo-e*. Lebdeče ali minljive slike, kar v dobesednem prevodu pomeni *ukiyo-e*, so prikazovale radosti in razigranost takratnega meščanskega življenja, poleg igralcev omenjenega gledališča še posebej motive kurtizan in gejš, erotične prizore, pa tudi krajine, vedute znamenitih krajev, vsakdanje življenje in drugo.

Družbenoekonomski razvoj je s pojavom bogatih trgovcev sloj bojevitih samurajev istočasno pahnil v dekadenco. Brez večjih vojaških akcij so postali odvečni dejavnik v družbi, ki se je prelevil v birokrate, čeravno so se ravno v tem obdobju vzpostavili kot jasno izoblikovana statusna skupina z vrsto privilegijev in hkrati strogo določenim kodeksom, imenovanim *bushidō*, po katerem naj bi se ravnali (Culiberg 2007, 83–84). Kot ugotavlja Henshall (2012, 72–73), je tudi konfucianizem, ki naj bi nudil ideološko podlago šogunom, prerasel v kritično prevrednotenje vprašanja vrhovne avtoritete, saj je s poudarkom na cesarju kot osrednjem vladarju istočasno izpodbijal legitimnost šogunom. Kot odziv na prevelik kitajski vpliv se je izoblikoval nacionalni duh, ki se je osredotočal na avtohtono tradicijo šintoizma in cesarja. Ti notranji dejavniki

Slika 3: Deščice s posmrtnimi imeni legendarnih 47 *rōninov*, samurajev, ki so maščevali smrt svojega gospodarja in so pokopani v templju Sengaku (Sengakuji) v Tokiu. Neposlana razglednica (zbirka razglednic Alme Karlin, PMC).

Slika 4: Mestna vrata Sungnyemun, bolj znana kot južna velika vrata (Namdaemun) v Seulu, japonski založnik. Neposlana razglednica (zbirka razglednic Alme Karlin, PMC).

so močno ogrožali obstoj sistema *bakufu*, še večjo grožnjo pa so tako kot na Kitajskem sredi 19. stoletja pomenili tujci, ki so s svojimi zahtevami po trgovanju in drugih pravicah postajali vedno glasnejši.

Tudi na korejskem polotoku so v 12. stoletju potekali podobni procesi kot na Japonskem, saj so v ospredje vedno bolj prihajali posamezni vojaški mogotci, a so se po mongolskih vdorih ter delni mongolski nadvladi v 13. in 14. stoletju bolj kot po japonskem vzoru šogunov zgledovali po kitajskih konfucijanskih načelih. Leta 1392 so vzpostavili dinastijo Yi, v okviru katere se je v večstoletnem procesu postopno izoblikovala na konfucijanskih vrednotah temelječa korejska družba. Sledili so predvsem neokonfucianizmu, prenovi konfucijanske miselnosti, ki je na Kitajskem potekala v dinastiji Song (960–1279). T. i. neokonfucianisti so se zavzemali za povezovanje konfucijanskih vrlin z daoističnimi in budističnimi primesmi, s katerim bi ustrezno odgovorili na vse večje izzive obeh razširjenih miselnosti v predhodni dinastiji Tang (618–907).² Korejska družba je tako v času dinastije Yi, ki je vladala do leta 1910, obdobje pa je znano tudi pod imenom Chōson, v številnih vidikih postala idealni model konfucijanske družbe. Te vrednote so prodrle v vse pore družbe, veliko globlje in z veliko večjo vnemo kot na Japonskem ali v Vietnamu, hkrati pa so omogočile osnovno vez, ki je ljudi na korejskem polotoku povezala z enotno kulturo (Seth 2016, 167). Kljub temu, da se je v tej obliki Koreja veliko bolj kot Japonska približala kitajskim kulturnim normam, so Korejci kitajske izvirne ideje spretno prilagodili prvobitnim korejskim običajem in navadam.

Z vzpostavitvijo nove dinastije so ustanovili tudi novo prestolnico v rodovitni regiji Kyōnggi v kraju Hanyang (danes Seoul), ki je kmalu postala središče intelektualnih debat, umetniških stvaritev in trgovskega podjetništva. Trgovsko gospodarstvo se sicer nikoli ni razvilo do te mere kot na Japonskem in Kitajskem, kar pripisujemo predvsem geografskim značilnostim korejskega polotoka, ki je s hribovitim terenom oteževal komunikacijo in transport, delno pa tudi konfucijanskemu preziru do trgovcev z nizkim družbenim statusom. Razen Seoula, katerega prebivalstvo je v 19. stoletju verjetno štelo približno

² Več o neokonfucianizmu glej Rošker (2010, 182–222).

200.000 ljudi (Seth 2016, 213), ni bilo večjih mest, družba pa je bolj ali manj temeljila na poljedelstvu. Michale J. Seth (2016, 228) ugotavlja, da je Koreja v začetku 19. stoletja glede življenjskega standarda in pismenosti zaostala za Japonsko, še večji razkorak pa je bil v primerjavi z razvojem v Evropi. Zahodni prišleki Koreji večje pozornosti niso posvečali do 19. stoletja. Koreja je bila najbolj izolirana družba v Vzhodni Aziji, saj je v poznem obdobju Chōson zaradi preteklih slabih izkušenj z vdori tujcev (Kitani, Mongoli, Mandžurci, Japonci in drugi) ravno tako prakticirala politiko izolacije in minimizirala stike s tujci. Z izjemo diplomatskih misij Korejci niso smeli potovati v tujino, hkrati pa je bil razen nekaj izjem tujcem prepovedan vstop v državo.

V 19. stoletju so se začele razmere postopoma spreminjati. Notranji nemiri, rast prebivalstva, lakote in druge naravne nesreče so korejsko družbo potisnile v zaton. Poleg tega so se na korejskih obalah začele pojavljati tuje ladje z različnimi zahtevami, s severa pa je pritiskala Rusija. Še večje presenečenje in zgroženost so povzročili predstavniki nove japonske vlade v zahodnih oblačilih in z zahodno »vojaško« diplomacijo, ko so leta 1876 zahtevali, da Koreja odpre pristanišča japonskim trgovcem in ustanovi formalne diplomatske odnose s Tokiem (Seth 2016, 246). Kmalu zatem so podobne zahteve postavile tudi zahodne države, kar je v 19. stoletju Korejo, podobno kot Kitajsko in Japonsko, pahnilo v primež agresivne imperialne politike. Razlika je bila v tem, da jo je bolj kot zahodne sile ogrožala hitro razvijajoča se Japonska, ki je po kitajsko-japonski (1894–95) in rusko-japonski vojni (1904–5) postala vodilna sila v Vzhodni Aziji. Medtem ko je Kitajska poskušala vzdrževati vpliv v Koreji, Koreja je bila namreč najtesnejša kitajska tributarna država, sta Japonska in Rusija vedno bolj kazali apetite po nadvladi nad celotnim korejskim polotokom. V tej tekmi je zmagala Japonska, ki si je leta 1910 priključila Korejo. Pod formalnim japonskim okriljem je ostala vse do konca druge svetovne vojne.

Vdor zahodnih sil v Vzhodno Azijo

Od prvih pomorskih ekspedicij v 16. stoletju so trgovski apetiti evropskih dežel po različnih surovinah ter luksuznih in dobičkonosnih predmetih, na katere so naleteli v vzhodnoazijskih deželah, postajali vedno večji. S tehnološkim napredkom in industrijsko revolucijo so se sredi 19. stoletja te težnje še okrepile. Velika Britanija, Francija in ZDA z večjo gospodarsko in vojaško močjo pa so bile glavne sile, ki so začele ogrožati suverenost vzhodnoazijskih držav.

Na Kitajskem, Japonskem in v Koreji so vladarji sicer na različne načine poskušali omejevati trgovske in druge stike z evropskimi deželami. V Korejo je do 19. stoletja prišlo le malo trgovcev z zahoda, a jim je bil vstop v državo večinoma prepovedan. Na Japonskem so, kot omenjeno, ta privilegij dopustili zgolj Nizozemcem, ki so jih po izgonu portugalskih trgovcev leta 1639 preselili na umeten otok Dejima v pristanišču Nagasakija (Laver 2012, 339), na Kitajskem pa se je uveljavil kantonski sistem trgovanja. V cesarskem ediktu iz leta 1759 je bilo določeno, da bo Kanton (Guangzhou) edino odprto pristanišče za zunanjo trgovino. Stroge državne uredbe so določale trgovanje le prek posebej pooblaščenih trgovskih združenj, bolj znanih kot *hongji* (kantonski dialekt za združenje - *hang*). Ti so sprejeli tuje ladje, ki so priplule v Kanton, opravili vse formalnosti, pobrali pristojbine in davke ter prevzeli blago. Tuji trgovci tako niso imeli nobenega stika z drugim prebivalstvom, stiki s kitajskimi uradniki pa so bili tudi zakonsko prepovedani (Saje 2015, 406).

V nasprotju z Japonsko, kjer so prednjačili Nizozemci, so vodilno vlogo v trgovanju s Kitajsko v 18. stoletju prevzeli britanski trgovci v okviru Britanske vzhodnoindijske družbe. Zaradi samozadostnosti Kitajci niso kazali želje po tujih izdelkih, zato so bili britanski trgovci prisiljeni večino kitajskega blaga (čaj, svilo, porcelan, lakirane izdelke in drugo) kupovati v srebru. Hkrati so bili podvrženi kitajskemu sodnemu sistemu ter drugim strogim predpisom. Z več diplomatskimi misijami so poskušali doseči svobodnejše trgovanje, predvsem pa po evropskih načelih urejene diplomatske odnose, a so bile vse misije bolj ali manj neuspešne. Geografsko in ideološko precej periferna zadeva pri cesarskem dvoru namreč ni dobila večjega posluha, tega so bolj kot »tuji vrage«³ zaposlovali notranji problemi hitro

3 Od prihoda evropskih pomorščakov v 16. stoletju so v skladu s sinocentričnim nazorom tujce na Kitajskem pogosto dojemali kot necivilizirane barbabe, zato so jih v žargonu začeli slabšalno poimenovati *yangguizi* ali *xiyang guizi*, kar dobesedno pomeni čezoceanski vrage oziroma zahodni čezoceanski vrage.

Slika 5: Carinarnica
v kantonskem pristanišču.
Neposlana razglednica
(album razglednic
Ivana Koršiča, PMSMP).

naraščajočega prebivalstva. V začetku 19. stoletja se je tehtnica prevesila na drugo stran, saj so Britanci z monopolnim nadzorom nad makovimi polji in pridelovanjem opija v Bengalju drastično zmanjšali britanski deficit v trgovini s Kitajsko. Opij je postal vodilno blago britanskega izvoza na Kitajsko. Če je še leta 1828 obsegal 13.000 zabojev na leto, se je ta številka v naslednjih desetih letih podvojila (Keay 2008, 458), saj se je razvada kajenja opija vedno bolj širila. Trgovina z opijem je bila sicer zakonsko prepovedana, a je obšla uradne trgovce *hong* in potekala prek prekupčevalcev. S tem je propadel monopol kantonskega sistema trgovanja, istočasno pa je zaradi več zasebnih trgovcev propadel tudi monopol Britanske vzhodnoindijske družbe (Saje 2015, 410).

Nenehna nesoglasja ob urejanju trgovinskih predpisov in ilegalna trgovina z opijem so sredi 19. stoletja vodili v prvo opijsko vojno (1839–1842), ki ji je čez borih dvajset let sledila še druga (1859–1860), Britancem pa so se v boju za prosto trgovanje pridružili še Francozi. V obeh vojnah so bile tuje sile zmagovite, pri tem pa niso pridobile le vrste trgovskih privilegijev, temveč tudi pravico do ozemeljskih koncesij ob kitajski vzhodni obali. Posledica druge opijske vojne je bilo tudi popolno uničenje in porušenje cesarske poletne palače Yuanmingyuan severozahodno od Pekinga. Zgrajena v začetku 18. stoletja je bila več kot stoletje rezidenca petih mandžurskih cesarjev. Obsegala je številne manjše vrtove z jezeri, vodnjaki, umetno zgrajenimi kanali in mostovi, med katerimi so bile umeščene najrazličnejše stavbe v klasičnem kitajskem ter celo v evropskem slogu 18. stoletja. Njihovo zasnovo je izdelal italijanski jezuit Giuseppe Castiglione (1688–1766), ki je naklonjenost cesarja Qianlonga pridobil predvsem zaradi slikarskih sposobnosti. Na vrhuncu druge opijske vojne so britanski in francoski vojaki v treh dneh porušili in požgali palačni kompleks, pri tem pa odnesli približno 1,5 milijona najrazličnejših

dragocenih predmetov (Tythacott 2018, 3). Ti so se v naslednjih letih znašli na številnih dražbah v metropolah zahodne Evrope (predvsem v Parizu in Londonu), s tem pa prešli v posamezne evropske javne in zasebne muzejske zbirke.

Kitajski tradicionalni državni aparat z ukoreninjeno konfucijansko ideologijo namreč ni bil kos hitro rastoči industriji, trgovinski usmerjenosti gospodarske politike in naraščajoči vojaški moči zahodnih držav. To je vodilo v več neuravnoteženih mirovnih sporazumov, tujih invazij, notranjih političnih bojev ter množičnih ljudskih uporov. Poražena mandžurska vlada je pod prisilo sprejela zahteve Britancev in Francozov, določene v več mirovnih sporazumih (Nanjing 1842, Tianjin 1858 in Peking 1860): plačilo vojne odškodnine, odstop otoka Hongkong Veliki Britaniji, odprtje več pristanišč za trgovanje ter bivanje tujih predstavnikov in trgovcev, fiksne zunanjetrgovinske carine, legalizacija trgovine z opijem in prosto gibanje misijonarjev po Kitajski (glej tudi Saje 2015, 413–415). Mirovni sporazumi so običajno vključevali tudi klavzulo o državi z največjimi ugodnostmi, s tem pa so vzpostavili poseben sistem veriženja sporazumov s prenašanjem različnih ugodnosti na posamezne države. Poleg Francije in Velike Britanije so apetite po trgovanju in teritorialnih koncesijah potešili tudi Američani in Rusi, ob koncu stoletja pa so se jim pridružili še Japonci in druge tuje imperialistične države. Moč Kitajske je slabela tudi zaradi izgube vpliva v sosednjih tributarnih državah, kamor so ravno tako prodirali tujci.

Dva tisoč let trajajoče mogočno cesarstvo, zaverovano v superiornost lastne civilizacije, je v dobrega pol stoletja klonilo pod zahodnim kapitalom in sprejelo polkolonialni status, kar je v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja vodilo v številne notranje vstaje, uperjene tako proti mandžurski vladi kot proti zahodnim osvajalcem. Med njimi velja posebej izpostaviti taipinško vstajo (1858–1864), ki se je začela v južnih provincah Guangdong in Guangxi, v neposredni bližini Kantona, kjer so najbolj čutili posledice opijske vojne. Njen voditelj Hong Xiuquan (1814–1864), pripadnik ljudstva Hakka (Kejia), ki se je imel za Kristusovega mlajšega brata, se je zavzemal za ustanovitev Nebeškega kraljestva Taiping (Taiping tianguo). Njegovo religiozno obarvano gibanje v mešanici krščanstva in daoističnih idej o vesoljnem miru je kmalu dobilo tudi politično-vojaške razsežnosti. Težilo je k osvoboditvi izpod mandžurske nadvlade in k enakopravnosti spolov ter povezovalo kmečke zahteve po enakosti in socialni pravičnosti. Bolj kot razsuta in brezvoljna mandžurska cesarska vojska so protinapad organizirali posamezni kitajski izobraženci, ki so se zbal za obstoj kitajske tradicionalne družbe, še večji udarec vstaji pa je prišel od znotraj z medsebojnimi obračuni in poboji. Kot piše Mitja Saje (2015, 420), je k neuspehu pripomogla tudi nezmožnost močnejšega povezovanja kmečkega prebivalstva in vzpostavitve trdnejše lokalne uprave.

Poleg nezadovoljstva z mandžursko vlado je med lokalnim prebivalstvom vedno večjo nejevoljo in vznemirjenje povzročala prisotnost tujih sil ter številni privilegiji, ki so jih tujci pridobili s podpisanimi sporazumi. Polkolonialni položaj Kitajske, v skladu s katerim je bila Kitajska razdeljena na različne »trgovsko-diplomatske« sferne s posebnimi privilegiji, lokalno prebivalstvo pa se je utapljalo v revščini in izgubi delovnih mest, je vodil v vedno večjo sovražnost do tujcev in krščanstva. Ta je v večji meri izbruhnila v t. i. boksarski vstaji, ki jo je organizirala tajna družba Pesti pravičnosti in harmonije (Yihequan), kasneje preimenovana v Zvezo pravičnosti in harmonije (Yihetuan). Njeni pripadniki so izvajali posebne borilne veščine, s pomočjo katerih naj bi postali neranljivi. Že proti koncu devetdesetih let 19. stoletja so začeli redno napadati tujce in pokristjanjene sonarodnjake, intenzivnejši upor pa se je začel junija 1900 z obleganjem tuje diplomatske četrti v Peking, kamor so se zatekli tudi številni trgovci, misijonarji in kitajski kristjani. Upornike je podprl cesarski dvor, na čelu katerega je sedela cesarica vdova Cixi (1835–1908). Po vojni napovedi zahodnim silam, ki jo je cesarica Cixi izdala 21. junija 1900, so te skupaj z Japonsko avgusta organizirale združeno vojaško odpravo s približno 19.000 vojaki osmih držav (Lipušček 2013, 41; Mally 2007, 47). Po zavzetju Pekinga ter osvoboditvi tujcev in kitajskih kristjanov se je boksarska vstaja končala s pogodbo, ki jo je Kitajska podpisala septembra 1901, z njo pa se je položaj diplomatskih predstavnikov v Peking še bolj okreplil.

Lekcija, ki je prihajala iz Kitajske, in tveganje, da bi zahodne imperialne velesile razkosale Japonsko, sta vodila v drugačno politiko japonske vlade, ki je omogočila hitro tranzicijo Japonske iz fevdalne dežele v moderno nacionalno državo in imperialistično velesilo v Vzhodni Aziji. Sprva je sicer zavračala vse tuje poskuse odprtja trgovine, leta 1825 je celo uvedla politiko streljanja na vse tuje ladje, ki niso

imele dovoljenja za približevanje obali, torej na vse ladje razen nizozemskih in kitajskih. To politiko je opustila že leta 1842, takoj ko je izvedela za ponižujoče sporazume, ki jih je morala Kitajska podpisati z Britanci po prvi opijski vojni (Laver 2012, 340–41). V tem času je tudi vojaški sistem *bakufu* že izgubljal nadzor, moč šogunov pa je slabela, predvsem zaradi neuspešnega pospeševanja razvoja kmetijstva in preprečevanja naravnih nesreč. Zgovoren dokaz je nenavadna prošnja takratnega šoguna podrejenim vojskovodjem *daimyōjem* za nasvet, kaj storiti glede prihoda flote ameriških ladij pod poveljstvom odločnega komodórja Matthewja C. Perryja (1794–1858). Ta je namreč leta 1853 v tokijskem zalivu dvignil ameriško zastavo z zelo enostavnim sporočilom: odprite pristanišča za trgovanje ali pa trpite posledice vojne, in z obljubo, da se čez eno leto vrne po odgovor. Po Perryjevem povratku leta 1854, tokrat kar z osmimi ladjami, je šogun ob zavedanju, da bodo domači nasprotniki ta korak izkoristili za napad na šogunat, in v prepričanju, da ni druge izbire, v t. i. sporazumu iz Kanagawe pristal na ameriške trgovske zahteve, vključno z nastanitvijo ameriškega konzula v kraju Shimoda. Sledili so podobni sporazumi z drugimi evropskimi silami – Veliko Britanijo, Rusijo, Francijo in Nizozemsko –, v katerih so Japonci privolili v odprtje pristanišč za mednarodno trgovino, določbo carinskih tarif na uvoz in izvoz, pri katerih Japonska ni imela besede, ter sojenje tujcem, ki bi zagrešili zločin na ozemlju Japonske, po tujem pravnem zakoniku (prim. Gordon 2009, 50–51). Sprejetje več t. i. neenakih sporazumov z evropskimi državami, v katerih so Japonci izgubili nadzor nad carinami in legitimnost svojega sodnega sistema, Japonsko pa pahnilo v ponižujoč polkolonialni status, je sprožilo še večje nezadovoljstvo ljudstva z vlado in nesposobnostjo šoguna. Nacionalni ponos je še posebej prizadelo zanikanje pravne avtoritete, kar je japonsko družbo degradiralo v status »necivilizirane družbe«. Tradicionalno prepričanje je bilo namreč ravno obratno, »zahodni vrage« so barbari in ne Japonci (Henshall 2012, 70).

Vse to je ob naraščajoči inflaciji kot posledici kupovanja zlata s srebrnimi kovanci in višji ceni nekaterih domačih pridelkov vodilo v številne upore in nezadovoljstvo lokalnega prebivalstva s tujim trgovanjem, kar je okrepilo protivladno vzdušje. Navsezadnje je bila vloga šoguna ravno vojaška zaščita Japonske, šogunska dinastija Tokugawa pa je, nasprotno, pristala v trgovanje s tujci, osiromašila ljudstvo in ponižala cesarja. Šibkost šoguna in celotnega sistema se je pokazala že ob odprtju notranjepolitične razprave pri iskanju soglasja, kako ravnati v odnosu do Američanov, ko so se nenadoma pojavili v zalivu Edo. Vse to je dalo še večji zagon tradicionalni opoziciji dinastije Tokugawa, ki je prihajala z območij Satsuma (južni del otoka Kyūshū), Chōshū (zahodni del otoka Honshū) in Tosa (otok Shikoku). *Daimyōji* in samuraji iz Satsume in Chōshūja so sklenili zavezništvo v smislu »spoštujmo cesarja in naženimo barbare« (*sonnō jōi*) ter z nastopom novega šoguna Yoshinobuja (1837–1913) pridobili cesarsko dovoljenje za odpravo šogunata. Januarja 1868 so izvedli državni udar, zasedli cesarjevo palačo v Kjotu in razglasili obnovo cesarske oblasti z mladoletnim – komaj 15-letnim – cesarjem Mutsuhitom (1852–1912) na čelu. Skoraj 700-letna oblast šogunov se je zaključila. Ta bi sicer slej ko prej klonila pod domačimi družbeno-političnimi pritiski, a povratak tujcev, ki so sredi 19. stoletja odločno zahtevali prosto trgovanje in druge privilegije, je njen konec še pospešil.

Proces modernizacije na Japonskem in Kitajskem

Prisotnost tujcev na Kitajskem in Japonskem je pospešila postopno modernizacijo kitajske in japonske družbe. Obe državi sta se zavedali šibkosti tradicionalnega sistema v odnosu do zahodne tehnologije, a pri pridobivanju konkurenčne tehnologije in specifičnih znanj je bila veliko spretnejša Japonska. Z restavracijo cesarjeve moči se je na Japonskem pričelo obdobje velikih političnih, gospodarskih in družbenih sprememb, znano pod imenom Meiji (1868–1912), kar dobesedno pomeni »razsvetljena vlada«. Spremembe so bile tako radikalne, da se je Japonska v desetletju iz izolirane fevdalne države prelevila v moderno industrializirano velesilo. To prednost so ji delno omogočile zgodovinske izkušnje spretne prevzemanja kitajskih navad v obdobjih Yamato (250–710) in Nara (710–794). Kot perifernemu območju mogočnega in superiornega kitajskega cesarstva ji v težnjah po priznanju legitimnosti domače vlade prevzemanje tujih navad ni povzročalo psiholoških preprek, hkrati pa je bila geografsko dovolj blizu, a še vedno ravno prav oddaljena od celinske Kitajske, da je v oblikovanju

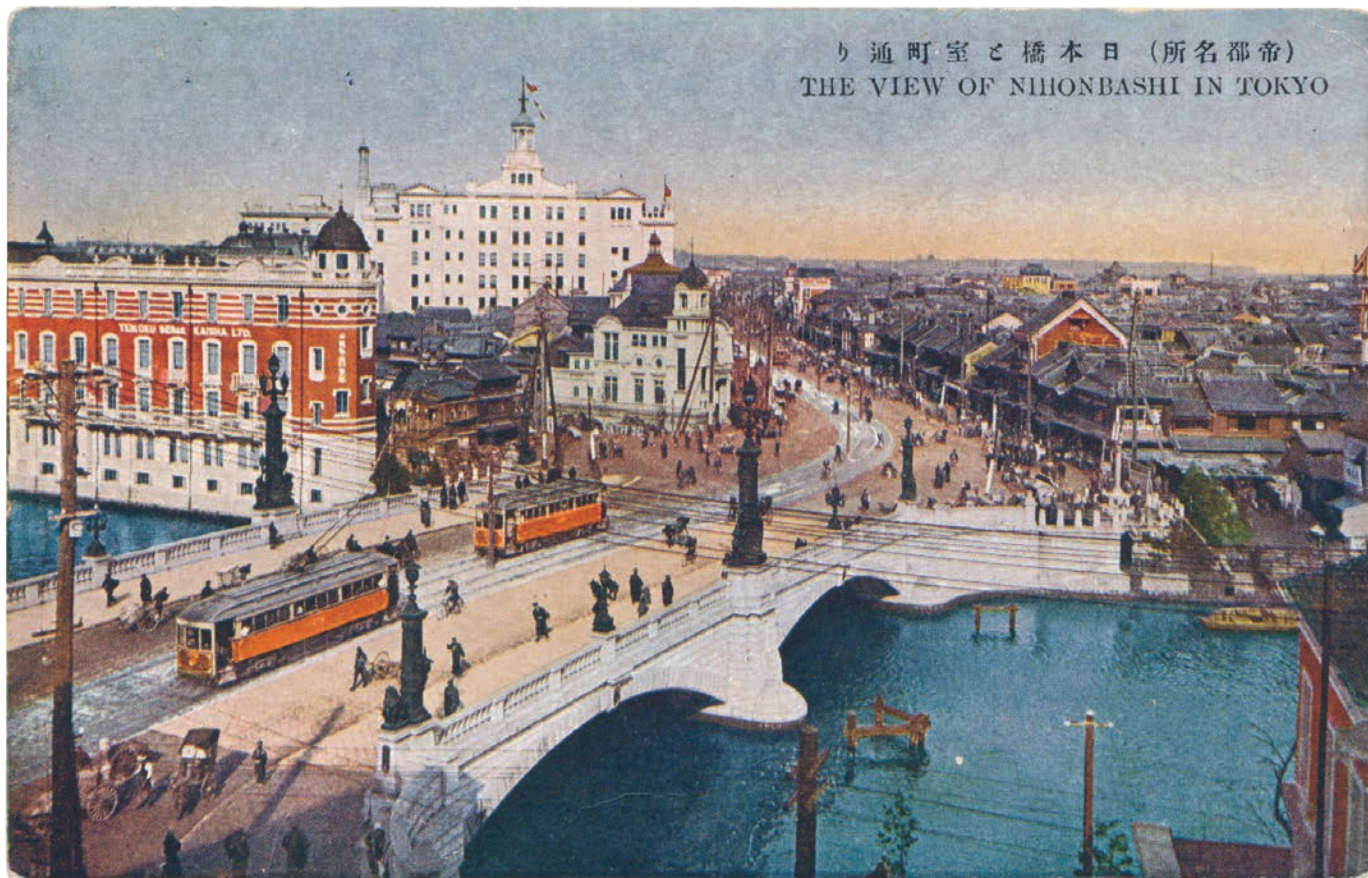
lastne identitete ta ni ogrožala. To ji je omogočalo učenje in prevzemanje posameznih modelov v lastnem tempu in brez prisile, te izkušnje pa so še kako prav prišle ob soočanju z zahodnimi tehnološkimi rešitvami in drugimi idejami. Do njih so Japonci pristopali z veliko večjo mero zaupljivosti, prvotni slogan *sonnō jōi* pa so hitro zamenjali s sloganom *wakon yōsai* (»japonski duh in zahodno znanje«), s čimer so izražali kombinacijo zahodnih in japonskih elementov v smislu ohranitve japonskega duha in učenja od zahoda. Tudi ta je utemeljena na preteklih izkušnjah s Kitajsko. Že kmalu po uvozu celinske kulture na otočje so kitajsko znanje prepredli z japonskim duhom, imenovanim »duša Yamata« (*yamato damashii*), tuje znanje pa oplemenitili z unikatno japonsko kulturo in njenim duhom. Kot ugotavlja Luka Culiberg (2007, 95), je v ozadju prikrita ideja, da šele japonski duh oplemeniti znanje, ne glede na njegov izvor. Ni torej pomemben izvor znanja, temveč japonski duh, ki ga požlahti in osmisli, Japonska pa je edina, ki lahko te novooplemenitene dosežke uporablja.

V skladu s tem ni presenetljivo, da je novoustoličena vlada »pozahodenje« interpretirala kot ključni element v procesu modernizacije, cesar pa je skupaj s »samurajskimi« svetovalci in dvornimi aristokrati že tri mesece po ustoličenju izdal nekakšno »listinsko prisego« v petih členih, v katerih je obljubljal javno razpravo o vseh zadevah, sodelovanje vseh razredov pri upravljanju države, svobodo vsem v izbiri poklicev, opuščanje zlovesčih praks iz preteklosti, predvsem pa iskanje znanja v svetu za utrditev države (Henshall 2012, 76). Vlada je na Japonsko povabila številne zahodne strokovnjake različnih panog, kot so rudarstvo, transport, bančništvo, pravo, politične vede, kmetijstvo, izobraževanje itd., hkrati pa je na zahod pošiljala študente ter več misij z namenom podrobnega opazovanja in učenja. Med njimi je bila še posebej odmevna misija Iwakura (*Iwakura shisetsudan*) v letih 1871–1873, ki jo je vodil vodilni državnik Iwakura Tomomi (1825–1883) in se je je udeležilo okrog 50 ključnih političnih figur tistega časa. Poleg študija zahodnega političnega, vojaškega, industrijskega in izobraževalnega sistema je bil namen misije pridobiti priznanje zahodnih dežel za novo cesarsko dinastijo pod cesarjem Mutsuhitom ter začeti ponovna pogajanja o »neenakih sporazumih«, ki so jih podpisali še pod šogunsko vlado.

Voditelji reformnega gibanja Meiji so kmalu ugotovili, da sta za mogočno nacionalno moč poleg vojaške tehnologije in bojnih ladij ključni predvsem proizvodnja in trgovina. Ekonomska moč je torej temelj, ki podpira vojaško strukturo evropskih držav. Med številnimi slogani, ki so se pojavljali, sta »bogata dežela in močna vojska« (*fukoku kyōhei*) ter »dohiteti in prehiteti« (*oitsuke oikose*) najbolj zgovorna, saj pričata o težnji po mogočni in bogati državi z močno vojsko, ki bo lahko presegla celo zahodne sile. V luči tega se je Japonska učinkovito lotila vzpostavljanja infrastrukture za kapitalistično industrijsko ekonomijo, pri tem pa uspešno mobilizirala zasebni kapital. Za izboljšanje ladijskega prometa so preuredili in na novo zgradili pristanišča in svetilnike, postavili telegrafske linije, vzpostavili poštni sistem, predvsem pa gradili železnice. Prva linija, ki je povezovala prestolnico Tokio⁴ in Yokohamo, je bila zaključena že leta 1872, do leta 1890 pa je japonska železniška mreža obsegala kar 2253 km železniških tirov, od tega je bilo 40 % železnic v državni upravi, ostalo pa v zasebni lasti (Gordon 2009, 71). Če je v obdobju Tokugawa pot med Edom in Kijotom trajala dva tedna, se je z železnico skrčila zgolj na en dan, kar je močno spremenilo občutek za čas, razdalje in predvsem družbeno vedenje.

Eden izmed prvih drastičnih korakov nove vlade je bila nacionalizacija ozemlja vojaških mogotcev *daimyōjev*. Nova vlada je vodilne *daimyōje* prepričala, da so prostovoljno predali zemljo cesarju, v zameno pa so bili imenovani za guvernerje teh območij s privlačno plačo (Gordon 2009, 63). Prvotna fevdalna ozemlja so reorganizirali v prefektore, s tem pa je centralna vlada prejela direktne davke, saj so v okviru finančnih reform istočasno uvedli stalni zemljiški davek ter vzpostavili enotno denarno valuto z modernim bančnim sistemom. Naslednji pomemben korak v procesu velikih reform je bila odprava rigidnega statusnega sistema in razlastitev samurajev, kar je sicer sprožilo večje upore, a večja prožnost in prehodnost med družbenimi razredi je za večino preostalega prebivalstva pomenila svobodnejše gibanje. Samuraji, ki so po obnovi Meiji ostali brez poklica, naj bi si prostovoljno našli druge zaposlitve. Medtem ko so nekateri ostali v birokratskih vodah in se drugi preživljali kot poslovneži ali kmetje, je bila večina odvisna od nekakšnih vladnih štipendij. Leta 1873 je vlada ponudila pavšalni

4 Po ustoličenju cesarske oblasti so v obdobju Meiji za prestolnico izbrali mesto Edo, ki so ga preimenovali v Tokio, kar pomeni »vzhodna prestolnica«.

Slika 6: Moderni Tokio v prvih desetletjih 20. stoletja. Neposlana razglednica (zbirka razglednic Alme Karlin, PMC).

znesek vladne obveznice kot nadomestilo za štipendije, kar je čez tri leta postala obveza za vse samuraje, istega leta pa so tudi prepovedali nošenje orožja (Henshall 2012, 78). Večji del samurajev je bil sicer že leta 1872 preklasificiran v običajno ljudstvo (*heimin*) (Gordon 2009, 65).

Še pred razpustitvijo samurajev je potekala razprava o vojaški organizaciji države. Yamagata Aritomo (1838–1922), ki se je vrnil s potovanja po Evropi, je verjel v splošno naborništvo, ki naj bi okrepilo vojaško moč in discipliniral prebivalstvo. V skladu z njegovim predlogom so uvedli splošno vojaško obveznost po pruskem vzoru in določili, da morajo vsi moški pri dvajsetih letih tri leta služiti v vojski in biti na razpolago kot rezervisti še dodatna štiri leta (Gordon 2009, 66). Čeprav je tudi ta odlok naletel na odpor, se je japonska vojska že do sredine devetdesetih let prelevila v moderno vojsko z visokoletečimi cilji utrjevanja moči ne le v okviru domačih meja, temveč v širšem vzhodnoazijskem prostoru. Njeno moč je kmalu čutila tudi zastarela kitajska mornarica, ko je ob koncu 19. stoletja prišlo do kitajsko-japonske vojne (1894–95) v boju za nadzor nad korejskim polotokom. Koreja, ki je bila več stoletij zvesta tributarna država Kitajske, je v tem času prešla pod japonski vpliv, po vojni z Rusijo leta 1905 pa je sprva postala japonski protektorat, čez pet let pa del japonskega imperija.

Vse te reforme so vplivale na postopno izoblikovanje močne nacije, ki je temeljila na šolskem sistemu z nacionalno mrežo šol, vzpostavitvi standardnega jezika, predvsem pa na instituciji *ie*, ki je državo poenotila v luči velike družine s čaščenjem cesarja kot njene osrednje figure.⁵ S postavitvijo cesarja v središče

⁵ Več o oblikovanju japonskega naroda glej Culiberg (2007, 89–97).

političnega reda je vlada cesarju dajala vedno večjo simbolno težo, pri tem pa je transformacija cesarja iz tradicionalnega vladarja v simbol modernega monarha v zahodni vojaški opremi, z zahodno frizuro in brki nadalje odsevala željo vlade po oblikovanju sodobne, »zahodnjaške« podobe novega cesarja in naroda. Ustava, ki je s sprejetjem leta 1889 državo definirala kot ustavno monarhijo, je še povzdignila cesarjevo pravno in kulturno avtoriteto, čeprav je bila njegova politična moč omejena z določili ustave in vladnim kabinetom.

Transformacija, ki jo je Japonska doživela v enem desetletju, je bila del širših globalnih revolucij, ki so spreminjale podobo sveta v 19. in 20. stoletju. V primerjalnem kontekstu z evropskimi revolucijami v 18. in 19. stoletju dogajanje na Japonskem večkrat označujemo kot »revolucija od zgoraj« ali »aristokratska revolucija«, saj naj bi spremembe izvedli samuraji, člani elite, in ne nastajajoča buržoazija, ki je zrušila privilegije stare evropske aristokracije. Kljub temu Andrew Gordon (2009, 75) opozarja, da tovrstna primerjalna analiza svetovni zgodovini samovoljno nalaga evrocentrični model in se ne trudi dovolj, da bi zgodovino drugih krajev razumela pod njihovimi lastnimi pogoji. Res je, da so drastične spremembe in revolucijo izvedli člani dedne samurajske elite, a hkrati je večina teh ljudi pripadala srednjemu in nižjemu rangju samurajev z negotovim finančnim položajem. Skupaj z občutkom nepotešenih ambicij v smislu pravice do vladanja je ravno to gonilo revolucionarno energijo reformatorjev, kar Gordon (2009, 75) imenuje »revolucija razočarane podelite«.

Naraščajoča samozavest Japoncev je v hitrem procesu preobrazbe iz zastarele v moderno državo z močno vojsko narekovala vse večje apetite po sosednjih ozemljih. Vpliv zahodnega kolonializma na Japonsko je bil močan in obsežen. Izostrel se je v neformalnem polkolonialnem statusu, stalnih pogajanjih z zahodnimi državami in podpisovanju neenakih sporazumov. Demonstracija vojaške moči, s katero bi pridobili priznanje zahodnih sil ter se hkrati izognili potencialni nevarnosti razkosanja lastnega ozemlja, je Japonsko nadalje vodila na pot ekspanzionizma, kolonialne politike in imperializma. Prvi korak v to smer je bila kitajsko-japonska vojna v letih 1894–1895, katere povod je bil rastoči japonski vpliv v Koreji, najzvestejši tributarni državi Kitajske. Japonska je brez večjih težav hudo porazila kitajsko mornarico ter zavzela glavna severnokitajska pristanišča in polotok Liaodong. Vojna se je končala z za Kitajsko precej klavnim mirovnim sporazumom, podpisanim v Shimonosekiju leta 1895. Vseboval je vojno odškodnino Japonski v višini dveinpolletnega proračunskega dohodka Kitajske, odprtje štirih novih pristanišč, pravico, da Japonci na Kitajskem gradijo tovarne in podjetja, neodvisnost Koreje, predvsem pa odstop Tajvana in polotoka Liaodong Japonski (Saje 2015, 430). Tajvan je tako postal prva japonska kolonija, ki je pod japonskim okriljem ostala do konca druge svetovne vojne.

Na te dogodke se je burno odzvala Rusija, ki je imela interese v Mandžuriji in Koreji. Povezala se je z Nemčijo in Francijo ter od Japonske zahtevala vrnitev polotoka Liaodong, hkrati pa je s Kitajsko podpisala tajno zaveznitvo, ki ji je dovoljevalo gradnjo transsibirske železnice v Mandžuriji. Če je japonska vlada tem pritiskom popustila in Kitajski vrnila polotok Liaodong, pa sta njena vojaška samozavest in militarizem v naslednjih desetih letih narasla do te mere, da je odločno premagala Rusijo, ki se je lahko pohvalila z eno največjih armad na svetu. Rusko-japonska vojna za nadzor v Koreji in Mandžuriji se je tako zaključila s podpisom mirovnega sporazuma v Portsmouthu leta 1905, pri katerem je posredoval ameriški predsednik Theodore Roosevelt (1858–1919). Japonska je dobila nadzor nad polotokom Liaodong, južnim delom otoka Sahalin ter južno mandžursko železnico, ki jo je zgradila Rusija (Saje 2015, 462), hkrati pa mednarodno priznanje japonskega interesa v Koreji. Še istega leta so korejsko vlado pregovorili v japonski protektorat, deset let kasneje pa so brez kakršnegakoli mednarodnega nasprotovanja Korejo priključili Japonski (Henshall 2012, 97).

Strah pred zahodno kolonizacijo japonskega ozemlja, ki je vodil v hitro prevzemanje zahodnih tehnologij in miselnosti z namenom okrepitve japonske države in naroda, je Japonsko preobrazil v eno izmed kolonialnih sil, ki je vzbujala strah vse do Nove Zelandije (Henshall 2012, 97). Vedno večje militaristične težnje imperialne Japonske so nadalje vodile do japonske okupacije Mandžurije in ustanovitve marionetne države Mandžukuo (Manzhouguo) leta 1932 ter nadaljnji vojaški in politični pritisk na Kitajsko, ki je dosegel vrhunec v času druge svetovne vojne.

V nasprotju z Japonsko je bil proces modernizacije na Kitajskem veliko počasnejši in bolj mukotrpen. Kitajska je bila stoletja središče superiorne kulture, ki je postavila jezikovne, ideološke, religiozne in

Slika 7: Potek rusko-japonske vojne, neposlana razglednica z začetka 20. stoletja (Slikovna zbirka, NUK).

politične temelje drugim vzhodnoazijskim družbam, zato je bil psihološki preobrat hud zalogaj. Zaverovanost v superiornost lastne kulture so zamajali tuji prišleki iz Evrope, ki so za razliko od prejšnjih osvajalcev na konjih s severa in zahoda na Kitajsko prispeli kar z ladjami po morju. Še nikoli prej se v kitajski zgodovini ni zgodilo, da bi jih porazil nekdo, ki bi prišel z morja. Prvi šok je prišel že takoj po porazu v prvi opijski vojni, ko je Kitajska boleče spoznala vojaško premoč in naprednost zahodne vojaške tehnologije. Še večji šok pa je prišel ob porazu proti Japoncem leta 1895, ko so bili Kitajci s podpisom mirovnega sporazuma v Shimonosekiju ponovno prisiljeni sprejeti težke pogoje, a tokrat jih niso narekemale evropske dežele, temveč kar »kulturno podrejena« Japonska. Razočaranje je bilo še toliko večje, ker so jim spodleteli prvi poskusi industrijske in vojaške modernizacije.

Po obeh opijskih vojnah in Taipinški vstaji je bilo tudi najbolj zagretim zagovornikom tradicionalnega reda jasno, da je treba okrepiti izmučeno državo ter izboljšati družbene in gospodarske razmere. Obnova, znana pod imenom restavracija Tongzhi po cesarju Tongzhiju (1865–1875), je bila najprej usmerjena v obnovo tradicionalnega konfucijanskega reda, kar je bilo diametralno nasprotje od sočasne restavracije Meiji, ki je v desetletju korenito spremenila japonsko družbo. Konfucijanski uradniki so se sicer strinjali, da je treba prevzeti konkurenčno vojaško tehnologijo, da bi tujce lažje nadzorovali, zato je bil proces modernizacije najprej usmerjen v modernizacijo vojske. Po postavitvi nekaj manjših tovarn orožja in strojne tovarne so kmalu ugotovili, da se za moderno vojsko skriva močno gospodarstvo z razvito industrijo. To je vodilo v postavitev prvih tekstilnih tovarn, odprtje premogovnikov, poskuse uvajanja

Slika 8: Znameniti portret cesarice vdove Cixi (fotoalbum Pekinga in okolice, Skušková zbirka, SEM).

telegrafskih linij ter gradnjo železnice, ki pa so jo morali zaradi nasprotovanja tradicionalistov porušiti (Saje 2015, 424). Prav zaradi velikega vpliva tradicionalnih pogledov v najožjem vladnem krogu, ki so imeli močno podporo pri cesarici vdovi Cixi kot cesarski regentki, tovrstni modernizacijski poskusi niso spodbudili večje dinamike na področju industrializacije in drugih sprememb v kitajski družbi. Cesarica je leta 1869 s položaja odstranila princa Gongga (1833–1898), odličnega pogajalca z britansko in francosko stranjo po drugi opijski vojni ter ključnega zagovornika gibanja za modernizacijo, po smrti cesarja Tongzhija leta 1875 pa na mesto cesarja imenovala svojega mladoletnega nečaka Guangxuja (1871–1908) in si sprva zagotovila regentsko, z razglasitvijo cesarja za neprištevnega pa absolutistično vlogo vse do svoje smrti leta 1908.

Proces modernizacije tako ni bil centralno voden, posamezni podvigi pa so večinoma prihajali s strani lokalnih voditeljev, pri čemer so si s pomočjo moderne tehnologije prizadevali predvsem za utrditev tradicionalnega reda, druge politične in družbene ideje v luči preobrazbe Kitajske v moderno družbo pa večinoma niso naletele na plodna tla (prim. Saje 2015, 425–26). Ponovno zaostrovanje odnosov z zahodnimi imperialističnimi silami in sosednjo Japonsko je zato pustilo grenak priokus v spoznanju, da je vojaška in industrijska modernizacija spodletela. Po ponovnih vojaških porazih v vojni s Francijo za Vietnam (1884–1885) in vojni z Japonsko za Korejo je bila naslednja faza modernizacije usmerjena v politične reforme. Pobudnik reformatorskega gibanja, znanega pod imenom Stodnevna prenova (*Bairi weixin*), je bil mladi reformist iz Kantona Kang Youwei (1858–1927), ki je za svoje napredne ideje uspel pridobiti mladega cesarja Guangxuja. Predlagal je ustanovitev moderne vlade z 12 ministrstvi, zavzemal se je za ustavo in parlament, razpravljali pa so tudi o demokraciji, enakosti med spoloma in poenostavitvi kitajske pisave (Saje 2015, 433). Skupaj s svojima zvestima učencema Liang Qichaotom (1873–1929) in Tan Sitongom (1865–1898) je s cesarjevo podporo junija 1898 začel izvajati vrsto reform, a so te naletele na gluha ušesa in trmasto nasprotovanje konservativcev, ki jih je uspešno podžigala cesarica vdova Cixi. Ko so predlagali, naj dvor cesarici odvzame vse pravice do političnega odločanja, se je ta povezala z mandžurskimi vojaškimi poveljniki, razglasila cesarja za neprištevnega in ga zaprla v dosmrtni hišni pripor, preklicala vse reforme ter Kang Youweija in njegova privrženca obsodila na smrt. Kang Youwei in Liang Qichao sta uspela pobegniti na Japonsko, Tan Sitong pa se je raje prosto-voljno odločil za usmrtitev, saj naj bi vsaka sprememba družbe zahtevala žrtve (Rošker 2012, 136–37).

Prvi poskusi samokrepitve so se torej končali klavrno, saj je bil trajni cilj podoben kot pri preteklih konfucijanskih reformatorjih, ki so se želeli prilagoditi modernosti, da bi lahko ohranili konfucijanski sistem. Ta pa v svoji tradicionalni obliki ni mogel preživeti v sodobnem svetu z idejami, ki so jih širili Evropejci. Po propadu reform, po katerih je postalo jasno, da Kitajske ne bo mogoče reformirati od zgoraj po uspešnem japonskem modelu, je prišel udarec od spodaj, ki je z veliko revolucijo Xinhai leta 1911 zrušil več kot dvatisočletno vladavino cesarskih dinastij. Vodilna vloga je pripadla Sun Zhongshanu (1866–1925), bolj znanemu kot dr. Sun Yatsen. Njegove ideje treh ljudskih načel (nacionalizem, demokracija ter ljudsko blagostanje) so temeljile na evropskih političnih teorijah parlamentarne demokracije. Čeprav je večinoma deloval iz tujine, je po propadu reform začel dobivati vedno več privrženecv, kar je vodilo v ustanovitev politične stranke Kitajska združena zveza (*Zhongguo tongmeng hui*). Istočasno je vedno več študentov odhajalo v tujino, eden izmed prvih je bil Yan Fu (1854–1921), ki je v kitajščino prevedel osrednja filozofska dela angleškega empirizma. Prav njemu gre zasluga za prve prevode strokovnih terminov s področij zahodnega naravoslovja, logike, epistemologije ter političnih teorij (Rošker 2012, 136). Med drugim je prevedel Huxleyjevo *Evolucijo in etiko* (*Evolution and Ethics*), kar je pripomoglo k popularizaciji Darwinove teorije o preživetju najmočnejših predstavnikov določene vrste. V prenosu na družbene skupine in narode je ta ideja močno vznemirila kitajsko intelektualno mladino, ki se je tako na prelomu stoletja bala izbrisa Kitajske zaradi lastne zaostalosti, notranjih nemirov ter delitve na interesne sfere tujcev (Yahuda 2008, 19). Vse to je pripomoglo k vedno večjemu protimandžurskemu vzdušju, zrušitvi dinastije leta 1911 in ustanovitvi prve parlamentarne republike na Kitajskem (1911–1949). Kot prvi začasni predsednik je bil imenovan dr. Sun Yatsen, v zameno za podporo revolucionarnemu gibanju in ustanovitvi republike pa ga je na tem mestu kmalu zamenjal general severne armade cesarske vojske Yuan Shikai (1859–1916), ki je nato 12. februarja 1912 izposloval odstop zadnjega mandžurskega cesarja. S tem se je formalno zaključila mandžurska vladavina zadnje cesarske dinastije na Kitajskem.

Obdobje prve republike je bilo politično precej nestabilno in pod pretvezo parlamentarne demokracije prežeto z avtoritarnimi težnjami Yuan Shikajia in samovoljnih vojaških mogotcev, ki so avtoritarno vladali v posameznih provincah in regijah. Neuspeh gospodarskih in političnih reform še v okviru mandžurske vlade ter usodna revolucija leta 1911 sta tako ponovno šokirala intelektualno in akademsko sfero, ki je tokrat za grešnega kozla razglasila nefleksibilnost lastne tradicije. Duhovno vrenje v začetku 20. stoletja, bolj znano pod imenom Gibanje nove kulture (*Xin wenhua yundong*), si je prizadevalo za kulturno in idejno prenavo kitajske družbe, pri čemer je težilo k sintezi zahodnega modernizma in kitajske tradicije. Povod za idejno in politično prelomnico je bilo Gibanje četrtega maja

(Wusi yundong), ki je vzniknilo 4. 5. 1919 s študentskimi protesti proti nepravilnim določilom Versajske mirovne pogodbe, s katero so nekdanja nemška območja na polotoku Shandong dodelili Japonski kot zmagovalki na strani zavezniških sil. Zibelka duhovnega preporoda je postala Pekinška univerza, še posebej po letu 1916, ko je njen rektor postal Cai Yuanpei (1868–1949).⁶ Z zagovarjanjem akademske svobode mu je uspelo zbrati najvidnejše kitajske izobražence, kot so Chen Duxiu (1879–1942), Hu Shi (1891–1962), Li Dazhao (1889–1927) in Lu Xun (1881–1936), ki so v takratnem duhovnem vrenju odigrali ključno vlogo. Ujeti med vsesplošnim navdušenjem in odporom do zahodnega modela so osrednjo razpravo usmerili v način in stopnjo prevzemanja zahodne miselnosti, ne da bi pri tem Kitajci izgubili lastno kulturno identiteto. Večina intelektualcev je prevzela stališče, ki ga je oblikoval politični teoretik Zhang Zhitong (1837–1909), da je treba izkoristiti zahodno tehnologijo in ohraniti kitajsko esenco (Rošker 2018, 15), kar srečamo že na Japonskem v smislu ohranitve japonskega duha in učenja od zahoda. Poleg tega sta se vzpostavili nasprotujoči si struji, pri čemer se je ena zavzemala za popolno idejno pozahodenje in odpravo kitajske miselne tradicije, ki naj bi bila ovira na poti modernizacije, druga pa za popolno zavračanje zahodnih idej in prenovu v okviru kitajske tradicionalne ideologije. Osrednji publikaciji, povezani s temi izzivi, sta postali reviji *Nova mladina* (*Xin qingnian*), ki jo je izdajal novi predstojnik Oddelka za literaturo na Pekinški univerzi Chen Duxiu, in *Nova plima* (*Xin chao*), ki so jo leta 1918 začeli izdajati študentje Pekinške univerze (Saje 2015, 449). Obe reviji sta bili vodilni v plazu kritik temeljev stare družbe in zastarele konfucijanske miselnosti, hkrati pa sta bili prvi reviji, v katerih so lahko javno razpravljali o družbenih in državnih problemih. Novost je bila tudi objavljane člankov v pogovornem jeziku, kar je nove ideje približalo večjemu delu prebivalstva; ravno t. i. »gibanje za pogovorni jezik« je postalo eden osrednjih stebrov za izgradnjo moderne kitajske kulture (Rošker 2018, 17).

Potek duhovne preнове kot tretje faze procesa modernizacije na Kitajskem v začetku 20. stoletja je prekinilo rivalstvo med Narodno stranko (Guomindang) prvotnih revolucionarjev s Sun Yatsenom in Chiang Kaishekom (Jiang Jieshi) (1887–1975) na čelu ter leta 1921 ustanovljeno Kitajsko komunistično partijo (Zhongguo gongchandang), katere vodilna marksistična misleca sta bila Li Dazhao in Chen Duxiu. Po nepravilni versajski konferenci so se namreč zamajali temelji evropskih liberalnodemokratskih načel, ki so uživali ugled do konca prve svetovne vojne. To je spodbudilo tudi številne debate med liberalizmom in socializmom, ki je postajal vedno bolj priljubljena alternativa vsem, ki so interese kolektivnosti postavljali pred posameznika (Yahuda 2008, 19). Uspešnost boljševiške (oktobrske) revolucije v Rusiji leta 1917 je marksistično-leninistični politični ideologiji še dodatno tlakovala pot na Kitajsko, saj je bila ruska družbena stvarnost z vidika zaostale agrarne države primerljiva z razmerami na Kitajskem. Po mnenju vodilnega kitajskega marksista Li Dazhaota so bili boljševiki uspešni ravno zato, ker je bila Rusija zaostala, tako da so se lahko oprli na zatirano prebivalstvo. Po tej analogiji je torej Kitajska še bolj zaostala, s tem pa ima še večji revolucionarni potencial (Yahuda 2008, 19). Rivalstvo med strankama se je delno zgladilo z japonsko zasedbo Mandžurije leta 1931 in japonsko invazijo med drugo svetovno vojno, ponovne napetosti po zaključku vojne pa so vodile v državljansko vojno z zmago komunistične stranke in ustanovitvijo Ljudske republike Kitajske pod vodstvom Mao Zedonga (1893–1976) leta 1949. Politična elita Narodne stranke je skupaj s številnimi pripadniki emigrirala na Tajvan, kjer je nadaljevala s političnimi prepričanji Republike Kitajske.

V mukotrpnem procesu modernizacije, v katerem je Kitajska morala zavreči univerzalno domnanco superiorne kitajske kulture pod vodstvom nebeškega sina ter sprejeti status enake med drugimi državami, je bila Japonska z uspešno modernizacijo idealni vzornik, kako hitro in učinkovito zgraditi temelje moderne družbe. Japonska za Kitajsko ni bila le okno v svet, temveč glavni učitelj na tranzicijski poti prejetanja naprednih tehničnih in znanstvenih novosti zahodnih družb. Že mandžurska vlada je Japonsko videla kot posrednika med Kitajsko in Zahodom ter je podpirala študente pri študiju na Japonskem. Če je bilo pred kitajsko-japonsko vojno leta 1895 na Japonskem le okrog 200 kitajskih študentov, je to število v naslednjih petih letih naraslo na 700, do leta 1908 pa že kar na 8000 (Coizier 1988, 25). Na Japonskem pa niso vneto študirali le naravoslovnih, znanstvenih in tehnoloških inovacij

6 Več o Cai Yuanpeijevi vlogi in delovanju v okviru duhovnega vrenja na začetku 20. stoletja glej Rošker in Vampelj Suhadolnik (2018).

zahodnih družb, temveč je ta država postala »središče revolucionarne agitacije« in »navdih za kitajski nacionalizem« (Coizier 1988, 26). Številni vodilni revolucionarji in reformisti, vključno s Sun Yatsenom in Chen Duxijem, so svoje ideje brusili na Japonskem. V večstoletnih odnosih med državama je bila zdaj njuna vloga obrnjena. Kitajska mladina je postala »kulturni izposojevalec« (Croizier 1988, 26), pri čemer Japonska ni funkcionirala le kot zunanji vir kitajske modernizacije, temveč so njene ideje prispevale k ponovnemu odkrivanju lastne kitajske tradicije, s čimer so postale globoko ukoreninjene v kitajski družbi in identiteti Kitajcev.

Če je Kitajska med 16. in 18. stoletjem imela velike zasluge v procesu modernizacije Evrope, je bila od sredine 19. stoletja vloga obrnjena. Eden izmed večjih evropskih vplivov je poleg industrializacije in izobraževanja viden predvsem v politični domeni modernizacije kitajske države in nacije. Kot ugotavlja Yahuda (2008, 20), Kitajcev niso več zanimale meje in upravljanje nomadskih »barbarov«, temveč so se začeli osredotočati na teritorialno integriteto, svoje suverene pravice in kje začrtati meje. Pojavilo se je tudi vprašanje, kaj je legitimno kitajsko ozemlje. V času dinastije Qing je bila kitajska oblast razširjena onkraj tradicionalnih provinc ter je vključevala Mandžurijo, Mongolijo, Tibet in območja osrednje Azije, kjer je večinoma prebivalo nehansko prebivalstvo. Kitajska zahteva po teh ozemljih, ki je prišla v paketu z modernizacijo, je temeljila na evropski pravici do nasledstva, čemur lahko sledimo vse do evropskih dinastičnih vladavin v 17. in 18. stoletju, in ne toliko na ideji nacionalne pripadnosti, ki se v Evropi pojavi z nacionalnimi gibanji v 19. stoletju. Prav ta, iz evropske dediščine podedovana kontradiktornost kitajski vladi še danes povzroča težave, kar se odraža tudi v odnosu do Tajvana in strahu pred secesionističnimi težnjami (Yahuda 2008, 20–21). Tudi vprašanje, do kakšne mere prevzeto zahodno ideološko podlago umestiti v osrčje kitajske konfucijanske tradicije, se vleče vse do danes ter se kaže v vedno večjem poudarjanju avtohtonih idejnih tradicij in težnji po zagotavljanju, da tuje, zahodne sile ne bodo uničile kitajskih (komunističnih) vrlin. Navsezadnje je bil v zvezi s tem zelo pomenljiv govor predsednika Ljudske republike Kitajske Xi Jinpinga ob 100. obletnici ustanovitve kitajske komunistične partije julija 2021. Yahuda (2008, 18) sicer ugotavlja, da je kitajska jeza ob sramotnem ponižanju v polkolonialni status, ki so jo najprej razvneli evropski prišleki, v sodobnem času bolj kot v Evropo usmerjena v ZDA in Japonsko, ki sta v začetku 20. stoletja začeli nadomeščati evropsko prevlado.

Kakšno vlogo je igrala Avstrija oziroma Avstro-Ogrska? Diplomatski, trgovski in vojaški stiki med Avstro-Ogrsko in Vzhodno Azijo

Habsburška monarhija, ki je s Trstom dostop do morja dobila že konec 14. stoletja, v 16. stoletju pa tudi večji del vzhodne jadranske obale, je prednosti morskih poti začela intenzivneje izkoriščati šele po izgradnji Sueškega prekopa leta 1869. V primerjavi z zahodnoevropskimi državami je bila njena mornarica v prvi polovici 19. stoletja še vedno razmeroma majhna, hkrati pa tudi ni kazala večjih kolonialnih interesov v Vzhodni Aziji. Ti so postajali močnejši šele od sredine 19. stoletja, ko sta si Anglija in Francija z zmago v opijski vojni na Kitajskem zagotovili številne ugodnosti. V tem času je začela graditi moderne jeklene ladje na parni pogon s težko artilerijo. Trst in Reka sta se razvila v pomembni trgovski pristanišči, vojaško oporišče pa so iz Benetk prestavili v Pulo.⁷

Eden prvih kazalnikov avstrijske težnje po vzpostavitvi diplomatskih in trgovskih odnosov s Kitajsko in Japonsko je dveletno potovanje prve avstrijske vojne ladje – fregate Novara – okoli sveta v letih 1857–1859. Pot jo je zanesla tudi v Vzhodno Azijo, kjer so v Šanghaju pripravili manjšo razstavo avstrijskih izdelkov (Slobodnik 2013, 105). Na njej je v vlogi ladijskega strežnika potoval tudi Matija Kliner, »nebodigatreba iz Radovljice«, kot je imenovan v inventarni knjigi Kranjskega deželnega muzeja ob popisu predmetov, ki jih je prinesel na domača tla (Štrukelj 1980–82, 139). Že leta 1894 je nakupljene predmete s tega potovanja podaril takratnemu muzeju. Med njimi je bilo tudi nekaj predmetov iz Kitajske, in sicer pahljače iz bananinih listov, kitajske domine, stari novci in moški čevlji iz Šanghaja. Še pred Novaro se je že leta 1820 na pot v Južno Ameriko in nato na Kitajsko odpravila lesena korveta Carolina, znana

7 Več o razvoju trgovske in vojaške mornarice v Avstro-Ogrski glej Marinac (2017, 13–18).

kot prva avstrijska vojna ladja, ki je priplula v Vzhodno Azijo. Ladja s političnimi, diplomatskimi in trgovskimi cilji je imela na poti nemalo težav, še posebej visok krvni davek pa je terjala kolera, saj je od 99 članov posadke umrlo kar 42 mornarjev (Marinac 2017, 45). Tudi Novara, ki se je odpravila na pot na pobudo nadvojvode Ferdinanda Maksimilijana (1832–1867), je imela podobne interese, ki so se jim pridružili še znanstveno-raziskovalni cilji. Prav nadvojvoda Ferdinand, takratni poveljnik vojne mornarice, je goreče zagovarjal nujnost posodobitve in gradnje vojne mornarice, da si bo tudi Avstrija lahko zagotovila primeren kos pogače v vzhodnoazijskem prostoru.

Avstrijske težnje po trgovskih stikih z Azijo sicer segajo že v zgodnje 18. stoletje z ustanovitvijo avstrijske trgovske družbe v Ostendu, majhnem pristaniškem mestecu zahodno od Brugesa v današnji Belgiji. Izplen španske nasledstvene vojne (1701–1714) s pridobitvijo ozemelj v južni Nizozemski ob severovzhodni atlantski obali je namreč Avstriji odprl pot v zahodnoevropski trgovski konglomerat z vedno več trgovskimi ladjami, ki so plule na Bližnji vzhod, v Indijo in na Kitajsko. Trgovska družba Ostend, ustanovljena leta 1722, je kmalu postala huda konkurenca angleški, nizozemski in francoski vzhodnoindijski družbi, še posebej v donosni trgovini s čajem. Pod britanskimi in nizozemskimi diplomatskimi pritiski je habsburški cesar Karel VI. (1685–1740) že čez devet let v zameno za podporo t. i. Pragmatični sankciji, s katero je določil nedeljivost habsburških dežel ter omogočil dedovanje v ženski liniji, razpustil trgovsko družbo v Ostendu (Bronza 2018, 65). Po razpustu so za nadaljnjih 40 let zamrli vsi poskusi vzpostavitve uradnih trgovskih in diplomatskih stikov, naslednja priložnost, sicer usmerjena bolj v trgovanje z Indijo, pa se je pokazala šele v drugi polovici 18. stoletja z ustanovitvijo avstrijske Vzhodnoindijske družbe oziroma »Cesarske azijske družbe Trst in Antwerpen« leta 1775. Tu je ključno vlogo igral nekdanji uslužbenec angleške Vzhodnoindijske družbe William Bolts (1738–1808), ki je po povratku iz Indije s pomočjo ambasadorja v Londonu, grofa Belgiojosoja (1728–1801), stopil v stik s cesarskim dvorom na Dunaju in predstavil podjeten načrt za ponovno vzpostavitev avstrijske trgovine z Indijo. Ta naj ne bi potekala preko pristanišča v Belgiji, temveč iz Trsta (King 2008, 3; Bronza 2018). Takratna vladarica habsburških dežel in cesarica Svetega rimskega cesarstva Marija Terezija (1717–1780) je leta 1775 predlog podprla. V naslednjih desetih letih je podjetje uspešno delovalo predvsem zaradi vpletenosti Britancev in Francozov v ameriško osamosvojitveno vojno (1775–1783) in s tem šibke prisotnosti na azijskem tržišču. Po zaključku vojne so se nizozemske in britanske ladje še v večjem obsegu vrnile v Kanton, kar je po eni strani dvignilo ceno kitajskega čaja in drugih kitajskih izdelkov, po drugi strani pa je pomenilo presežek čaja in s tem padec cen v Evropi. Družba je leta 1785 bankrotirala, s tem pa se je zaključil poskus umestitve Avstrije na zemljevid večjih evropskih kolonialnih sil.

Avstrija, od leta 1867 dalje Avstro-Ogrska, se je v iskanju poceni surovin in novih tržišč v Vzhodni Aziji ponovno uveljavila šele konec 19. in v začetku 20. stoletja, ko je z odprtjem Sueškega prekopa leta 1869 dobila rahlo prednost pred drugimi pomorskimi državami. Že septembra istega leta je podpisala trgovski sporazum s Kitajsko in v Šanghaju odprla konzulat (Slobodnik 2013, 106). Tu so bili nameščeni štirje avstro-ogrski diplomati, ki so bili sprva poleg Kitajske odgovorni tudi za Japonsko (Marinac 2017, 54). Vzpostavitev diplomatskih odnosov s Kitajsko, Japonsko in tudi Siamom (današnja Tajsko) je bila rezultat t. i. vzhodnoazijske odprave (1868–1871), na katero sta pod pokroviteljstvom avstro-ogrške vlade odpluli fregata Donau in korveta Erzherzog Friedrich. Korveta Erzherzog Friedrich je bila tako prva avstrijska ladja, ki je v vzhodnoazijskih vodah ostala kar leto dni, in prva avstrijska vojna ladja, ki je obiskala Japonsko (Marinac 2017, 53). Po povratku obeh ladij leta 1871 je še istega leta v Vzhodno Azijo odplula popolnoma nova trijamborna korveta Fasana z nalogo predaje ratificiranih trgovskih sporazumov. Na njenem krovu sta se znašla vsaj dva častnika slovenskega rodu, Viljem Potočnik, zastavnik vojne ladje, in fregatni zdravnik Jožef Potočnik (1841–1894), oče Hermana Potočnika Noordunga (1892–1929), inženirja in pionirja vesoljske tehnologije (Lazar 2017, 34). Te odprave so odpirale vrata v Vzhodno Azijo, saj je kmalu po odprtju japonskih pristanišč Avstro-Ogrska prvi konzulat odprla tudi na Japonskem, in sicer najprej v Yokohami leta 1883, leta 1911 pa še v Kōbeju (Marinac 2017, 18), paraplovna družba Avstrijskega Lloyda pa je z Japonsko vzpostavila redne linije v začetku devetdesetih let 19. stoletja (Lazar 2017, 36).

Z vzpostavitev diplomatskih in trgovskih odnosov je v vzhodnoazijske vode plulo vedno več avstro-ogrskih vojnih in trgovskih ladij, do razpada monarhije je bilo vsega skupaj 22 vojnih ladij na 47 potovanjih (Marinac 2017, 17). Avstro-Ogrska je imela v Vzhodni Aziji vsaj eno postajno ladjo, ki je krožila med različnimi kraji in ščitila interese svojih državljanov. Poleg tega je Avstro-Ogrska leta 1896 v diplomatski četrti v Peking, ki je zrasla po drugi opijski vojni, kupila manjše zemljišče, kjer je zgradila konzulat (Marinac 2017, 14, 69). Po vzoru Nemčije, ki je dobila pristanišče Qingdao s širšim zaledjem v koncesijo za 99 let, je tudi Avstro-Ogrska želela zgraditi lastno pogodbeno pristanišče. V ta namen je poslala ladji Saida in Kaiserin Elisabeth z nalogo preučiti kitajsko obalo in določiti najprimernejšo lego za avstro-ogrsko pristanišče, a zaradi nasprotovanja Japoncev (Lee 2001, 75–76) ter vedno večje nenaklonjenosti domačinov do tujih prišlekov tega načrta ni nikoli uresničila.

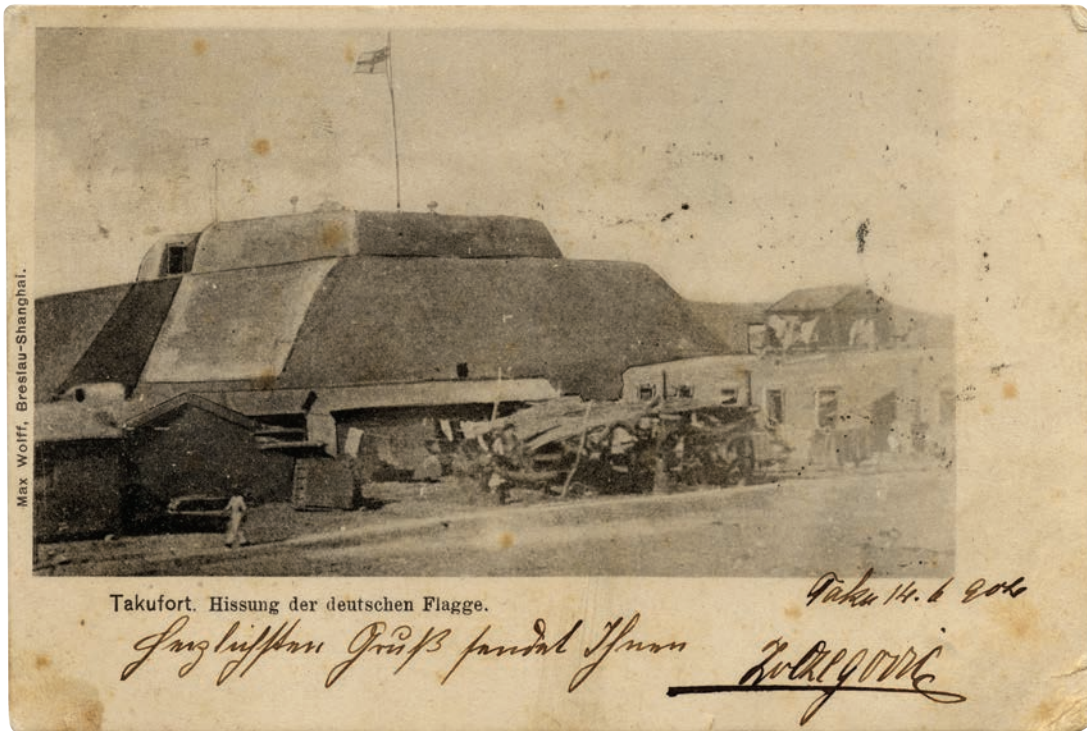
Nenaklonjenost tujcem se je v tem času že sprevrgla v nasilna obračunavanja, še posebej proti krščanskim misijonom. Temu se ni mogel izogniti niti avstro-ogrski misijonar Josef Wilfinger (1874–1905), ki je deloval v provinci Zhejiang (Marinac 2017, 75). Ko so boksarji začeli ogrožati diplomatsko četrt v Peking, so evropske vlade na Kitajsko poslale vojaške okrepitve, v katerih je sodelovala tudi Avstro-Ogrska. Junija 1900 je v pristanišče Dagu (Taku) blizu Tianjina prispelo več bojnih ladij osmih držav (Velike Britanije, Francije, Nemčije, Rusije, Združenih držav Amerike, Italije, Japonske in Avstro-Ogrske). Po zapisih slovenskega mornarja Matija Domjana iz bližine Beltincev, ki je v diplomatski četrti ščitil avstro-ogrski konzulat, je bilo teh mednarodnih ladij v začetku junija že 60 (Domjan 1912 v Šmitek 1988, 184). Med ladjami, ki so pridrvele na pomoč, je bila namreč tudi avstro-ogrška križarka Zenta, ki je v tem času po Vzhodni Aziji krožila kot postajna ladja. V Dagu je iz Japonske prispela 2. junija, že naslednji dan pa so v Peking na pomoč avstro-ogrskemu konzulatu poslali »30 fantov, 2 podoficira, 2 morska kadeta in 1 ladjinega lajtnanta« (poročnika) (Domjan 1912 v Šmitek 1988, 184). Med njimi je bil tudi Matija Domjan, ki je v mornarici služil vojaški rok. Obsežne spomine na obleganje diplomatske četrti v Peking je objavil v časopisu *Slovenske večernice* z naslovom *Potovanje na Njegovega veličanstva ladji Zenta* (Domjan 1912 v Šmitek 1988, 183–191). Po njegovih zapisih je do srede junija v Peking bolj ali manj prevladovalo mirno vzdušje, čeravno je bilo že čutiti napeto ozračje, ko so boksarji umorili japonskega vojaka.

Sredi junija pa so boksarji začeli vedno bolj ogrožati diplomatsko četrt. Tako se je 20. junija avstro-ogrski odred moral umakniti s svojega položaja in se skriti za barikadami v bližini »Francoskega dvora« na t. i. Thomannovi ulici. To so vojaki poimenovali po kapitanu fregate Zenta Eduardu Thomannu Edler von Montalmarju, saj ga je na tej ulici umorila krogla (Domjan 1912 v Šmitek 1988, 187). Položaj je bil vedno slabši, imeli so le 21 častnikov, 428 vojakov, 75 prostovoljcev in 50 mož različnih narodnosti (Mally 2007, 46), med katerimi je bilo vedno več izgub, primanjkovati pa je začelo tudi streliva in hrane. 7. junija se je tako s križarke Zenta izkrcal še drugi odred s 75 možmi, od katerih se je 27 mož v Tianjinu pridružil kontingentu mednarodnih sil pod vodstvom britanskega viceadmirala Edwarda Seymourja (1840–1929) (Marinac 2017, 80). Ekspedicijo, katere pot v Peking je bila zaradi porušenih železnic otežena, so na poti do Pekinga porazili boksarji in pripadniki cesarske vojske, zato se je morala vrniti v Tianjin, cesarica Cixi pa je 21. 6. razglasila vojno napoved tujim zavezniškim silam. Medtem se je položaj v Peking zaostroval. Domjan opisuje nenehne premike ter gradnjo novih barikad:

v 'Francoskem dvori' so Kitajci podkopali pod ulicov ino so nam mine nastavili in vužgali. I ta nesrečna mina je dva francoska vojaka zasipala. In tudi našega gospoda konzula, pl. Rosthorna, je ciglovje na glavi močno ranilo kateri je z velikov skrbjov hodil okoli nas. (Domjan 1912 v Šmitek 1988, 188)

Mednarodna zavezniška vojska⁸ se je v večji meri okrepila šele julija in 4. avgusta nadaljevala pot proti Peking. Čeprav je v literaturi 14. avgust večinoma naveden kot datum zavezniškega zavzetja Pekinga (prim. Hsu 2008, 124), se Domjan spominja:

8 Štela je okrog 19.000 mož, med katerimi je bilo največ Japoncev (8000), sledili so Rusi (4800), Britanci (3000), Američani (2100), Francozi (800), Avstrijci (58) in Italijani (53) (Mally 2007, 47).

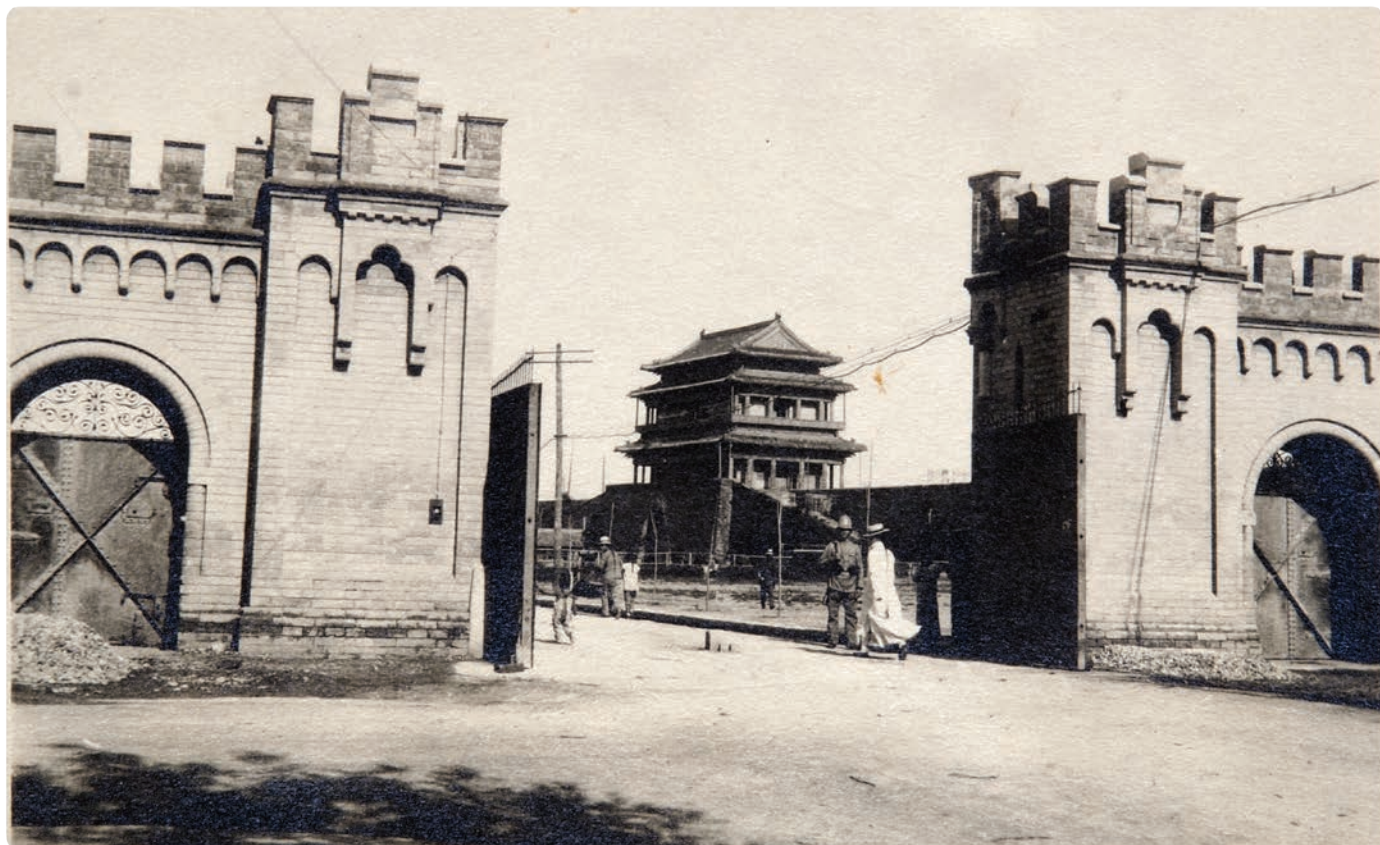
15. avgusta, na praznik Marije, popoldne ob 2. uri, so mednarodne čete prišle do nas. Oh mili Bog, ako bi vam mogel popisat tisto veselje, kakor smo je mi čutili takrat u naših srcah. Da smo se od veselja objemali in jokali, kakor maleni otroki. Oh ti reveži, kakor trudni in oslabljeni so prišli do nas. Zdaj si pogovarjamo, gdi so prijatli, eni, drugi; koliko živih, koliko mrtvih, koliko ranjenih in tako dalje. (Domjan 1912 v Šmitek 1988, 190–191)

Slika 9: Nemška utrdba v pristanišču Daguju. Razglednico je Ivanu Koršiču 14. 6. 1904 poslal Zvonimir Ožegović (album razglednic Ivana Koršiča, PMSMP).

S prihodom zavezniških sil se je 55-dnevno »boksarsko« obleganje diplomatske četrti v Pekingu zaključilo. V času obleganja je umrlo 66 ljudi, 150 je bilo ranjenih, umrlo pa je tudi veliko otrok (Mally 2007, 48). Boksarska vstaja je v celoti terjala smrt 231 tujcev in več tisoč kitajskih kristjanov (Hsu 2008, 125).

O dogajanju na Kitajskem se je razpisalo tudi slovensko časopisje. Trije glavni časopisi na prelomu 19. in 20. stoletja – liberalni *Slovenski narod*, katoliški *Slovenec* in liberalna *Edinost*, ki je izhajala v Trstu – so leta 1900 redno objavljali članke z »vznemirljivimi« novicami iz daljne Kitajske. Že 1. junija 1900 je *Slovenec* v kratkem prispevku »Vstaja na Kitajskem« zapisal, da

v zadnjem času dohajajo iz Pekinga zelo vznemirljiva poročila. Nevarna sekta, 'pest patriotizma in miru', katero so Evropejci nazvali 'bokserji', postaja izredno nevarna življenju in imetju evropskim in drugim priseljencem, posebno katolikom. Vodja ji je neki roparski načelnik, ki je tako sfanatizoval svoje pristaše, da se baje ne boje niti krogelj iz topov, ki jim neki ne morejo škodovati. Vladne čete ne morejo ničesar opraviti proti močnim in dobro organizovanim 'bokserjem'. (Anon 1900a, 2)

Slika 10: Vzhodna vrata v diplomatsko četrt v Pekingu, začetek 20. stoletja (album fotografij Pekinga in okolice, Skušková zbirka, SEM).

V daljšem prispevku »Revolucija na Kitajskem« so 13. junija v istem časopisu boksarje označili za »versko, strogo nacionalno stranko«, ki je postala »nekaka 'državo ohranjajoča stranka', njih program pa se je spremenil v toliko, da je njih 'delovanje' omejilo samo na tujce«. Avstrijske apetite po teritorialnih pravicah in nastopu v tem »evropskem koncertu« pa razkrije prispevek »Dogodki v Kini«, ravno tako objavljen v *Slovincu* 26. 6. 1900, ki pravi, da je Avstrija te dni na vzhod odposlala »križarico Marijo Terezijo«.

Slovenski narod na drugi strani opozarja na neslogo med evropskimi silami, ki bi jo lahko izkoristili boksarji in kitajska vlada (Anon 1900b), hkrati pa med dnevnimi novicami poroča o boksarjih, ki jih predstavi kot hudodelce in bandite; to gibanje namreč »zavaja čedalje več lenuhov, ker jih slepi, da ima čudotvorna mazila, ki varujejo človeka pred ranjenjem, bodisi po bodali ali krogli«. *Slovenski narod* je bil zaradi protiklerikalne drže tudi zelo kritičen do delovanja krščanskih misijonarjev na Kitajskem. V obsežnem prispevku »Vojna na Kitajskem« z dne 9. 7. 1900 se malodane postavi na stran Kitajske, saj trdi, da je zaradi vsiljevanja tuje vere, norčevanja iz domačih običajev ter pohlepa po denarju kitajski odpor do vsega tujega povsem naraven.

Pomislimo samo, kaj bi se zgodilo, če bi prišli budhistični misijonarji k nam, če bi tu učili, da je naša vera kriva, in da ta ni nič vredna, če bi se vtikali v naše domače politične zadeve, če bi delali politično propagando za tujo državo, če bi sejali prepir v rodbinah in iztezali roke po naših ženah in hčerah. Ljudstvo bi jih pobilo, ako bi jih vlada že poprej z odgonom ne odpravila. (Anon 1900f, 1)

Neznan avtor je v istem prispevku kritičen tudi do tujih apetitov po kitajskem ozemlju, kot glavnega krivca za nastale razmere pa označi Nemčijo, ki se je na:

skrajno žaljiv način polastila Kiaočanu [zaliv Jiaozhou], potem pa je še princ Henrik prišel osebno izzivat Kitajce, cesar Viljem pa jim je grozil s svojo železno pestjo, tako da je proti njemu nastala velikanska nevolja na Kitajskem. (Anon 1900f, 1)

Podobna stališča je izražala tudi *Edinost*, medtem ko je *Slovenec*, kot prikazano, odkrito podpiral uradno politiko Avstro-Ogrske, ki se je udeležila vojaških akcij na Kitajskem.⁹

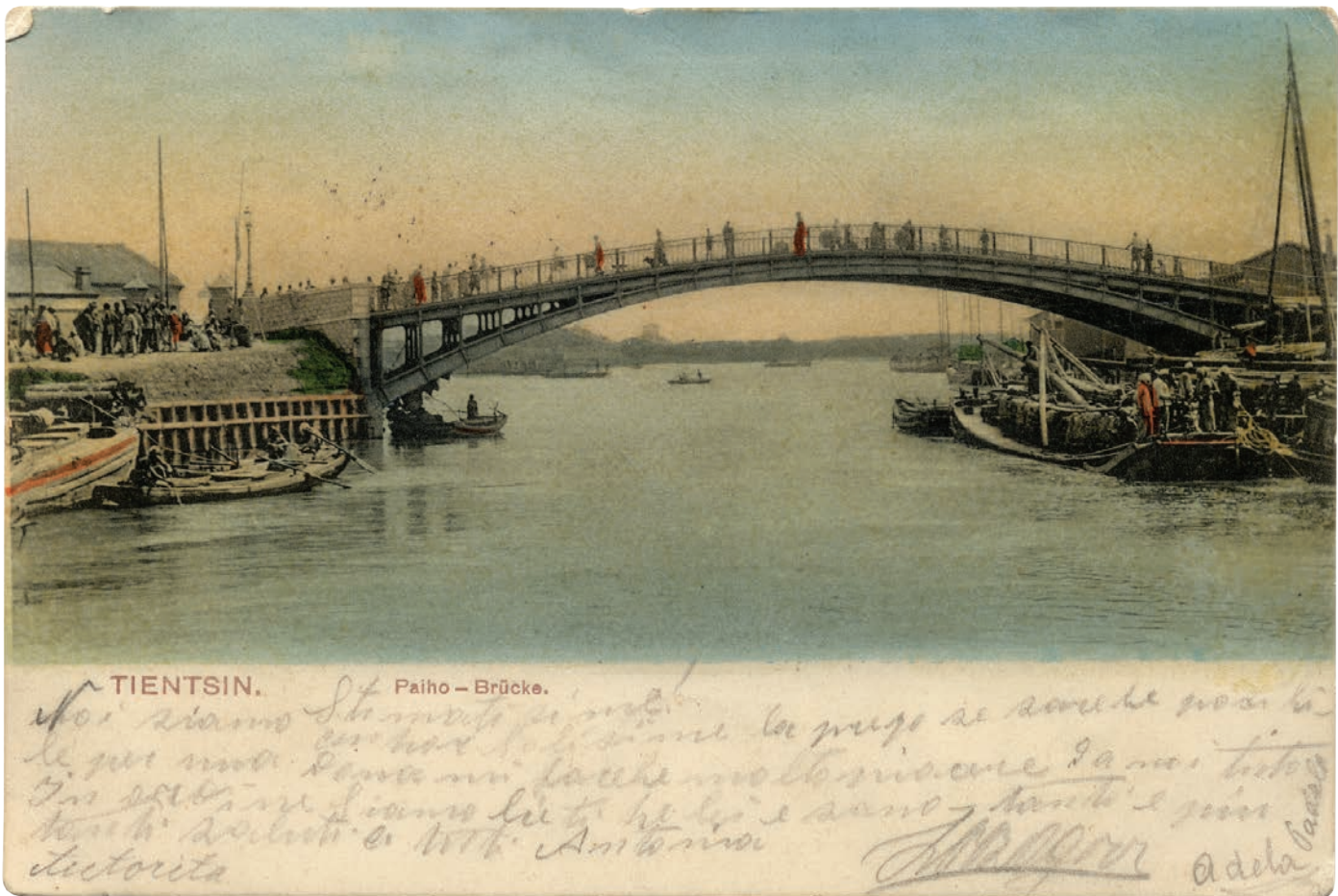
Septembra 1901 podpisan mirovni sporazum med kitajsko vlado in zavezniškimi silami, znan kot Boksarski protokol, je določal visoko odškodnino, usmrtitev višjih uradnikov, prepoved opravljanja izpitov v tistih mestih, kjer so bili boksarji najaktivnejši, prepoved uvoza orožja, odstranitev obmorskih utrd, predvsem pa okrepitev tujih sil v diplomatski četrti v Pekingu (Saje 2015, 436). Tudi Avstro-Ogrska je svoj položaj na Kitajskem še okrepila. V Peking je leto dni po zaključku boksarske vstaje prispel gradbenik, arhitekt in urbanist Ivan Jager (1871–1959) z nalogo obnoviti v vojni porušeno avstro-ogrsko poslaništvo,¹⁰ kot udeleženka osmih tujih sil pri zatrtju boksarske vstaje pa je Avstro-Ogrska pridobila tudi pravico do koncesije v osrednjem delu pristaniškega mesta Tianjin južno od Pekinga. Ta je bil razdeljen med devet imperialnih sil (Anglija, Francija, Nemčija, Italija, Rusija, Belgija, Avstro-Ogrska, ZDA in Japonska), Avstro-Ogrski pa je bilo dodeljeno območje južno od italijanske koncesije v velikosti 150 arov, kar je enako 0,61 km² (Lipušček 2013, 42).

Čeprav je imela Avstro-Ogrska koncesijo v lasti le 15 let, in sicer do leta 1917, ko je Kitajska razglasila, da se bo v prvi svetovni vojni pridružila antantnim silam in je s tem imela pravico do zasedbe avstrijskih zemljišč na Kitajskem, se je upravljanju koncesije posvetila resno, odgovorno ter z vso birokratsko težo sledenja natančnim protokolom in določbam. V nasprotju z drugimi tujimi koncesijami v Tianjinu, ki so bile ob prevzetju večinoma večja polja in močvirja, je Avstrija dobila že precej poseljen predel. V skladu s sporazumom je javne parcele prejela brez denarnih nadomestil, za zasebne parcele pa je morala kitajskim prebivalcem plačati primerno nadomestilo (Lee 2001, 77). Zgradila je konzulat, mostove in ceste ter napeljala javno razsvetljavo. Sodelovala je tudi pri skupnem projektu tujih sil in Kitajske pri izgradnji modernega vodnega sistema s poglobitvijo in razširitvijo struge reke Hai, glavnega transportnega kanala, ki je večkrat poplavljal. Avstrijska vlada je uvedla davke in nadzor prebivalstva ter vzpostavila izobraževalni sistem za kitajske otroke. Poskrbela je za razvedrilo ter zgradila gledališče, kino in kazino, vzpostavila pa je tudi loterijo (prim. Lee 2001, 78–83). Če so leta 1903 med 25.000 do 30.000 prebivalci v avstrijski koncesiji živeli le trije Evropejci, pa še ti niso bili Avstrijci, je čez dve leti tu živelo že 60 Avstrijcev, v naslednjem letu pa se je njihovo število povečalo na 72 (Lee 2001, 80).

Kot ugotavlja Lee (2001, 84–91), koncesija v Tianjinu kljub uspešnosti pri izgradnji moderne infrastrukture ter preoblikovanju ruralnega predela v moderno in udobno mesto ni prinesla večjih ekonomskih presežkov. Nasprotno, neposredna trgovina med največjim avstrijskim pristaniščem v Trstu in koncesijo v Tianjinu se sploh nikoli ni vzpostavila, ravno tako ni bilo redne transportne linije. Linija Avstrijskega Lloydja se je zaustavila v Šanghaju, od koder so avstrijske izdelke do Tianjina prepeljale nemške ali angleške ladje. Blago so sicer uvažali tudi na druge načine s pomočjo nemških ladij, predvsem pa so iskali tržišče v severni Mandžuriji, ki je pod rusko nadvlado kazala vedno večje zanimanje za avstro-ogrške izdelke. Ti večinoma niso bili namenjeni kitajskemu prebivalstvu, temveč Rusom in drugim tujcem, med katerimi je bilo kar 200 Avstrijcev (Lee 2001, 89). Tudi v Tianjinu so bili glavni potrošniki avstro-ogrskih izdelkov predvsem tujci in bogatejši Kitajci, ne pa običajno ljudstvo. Trgovanje tako ni prineslo večjega dobička – ocenjeno je, da je v celotnem obdobju obstoja

9 Več o interpretacijah boksarske vstaje v slovenskem časopisju glej Lipušček (2013).

10 Čeprav je na Kitajskem bival le štiri mesece in nato še kratek čas na Japonskem, preden je emigriral v Minneapolis v ZDA, je zbral zavidljivo zbirko umetnin, med katerimi posebej izstopajo japonski lesorezi *ukiyo-e*, japonski braniki meča (*tsuba*) ter najrazličnejša svilena oblačila in vezenine (glej tudi Vampelj Suhadolnik 2019, 123–27; v tem prispevku sta pomotoma zapisani napačni letnici rojstva in smrti).

Slika 11: Most čez reko Baihe v Tianjinu. Razglednico je Ivanu Koršiču iz Pule poslal Zvonimir Ožegović, datum neberljiv (album razglednic Ivana Koršiča, PMSMP).

koncesije Tianjin prispeval le 1 % celotne vrednosti avstrijsko-kitajskega trgovanja (Lee 2001, 86) –, je pa zato koncesija imela veliko simbolno vrednost, ki je avstro-ogrsko monarhijo umestila med velike imperialne sile, v kitajskih očeh pa pridobila ugled civiliziranega in naprednega naroda.

Avstro-Ogrska je v dogajanje v Vzhodni Aziji posegla tudi v času prve svetovne vojne, in sicer v bitki za obstoj nemške koncesije na polotoku Shandong, ki si jo je Nemčija izposlovala po smrti dveh nemških misijonarjev tik pred boksarsko vstajo. Leta 1898 je tako zasedla pristanišče Qingdao z zalivom Jiaozhou (Saje 2015, 430), trgovski promet pa je v naslednjih letih kmalu začel konkurirati britanski trgovini, ki je imela osrednjo trgovsko trdnjavo v Hong Kongu. Istočasno je imela tudi Japonska apetite po nemškem ozemlju na polotoku Shandong, pri čemer je izkoristila izbruh prve svetovne vojne in Nemčiji 23. avgusta 1914 napovedala vojno. Japonski so na pomoč priskočili Angleži s 1500 vojaki iz britanske koncesije v Tianjinu (Marinac 2017, 152). Avstro-Ogrska je sprva ostala nevtralna, a je Richard Makoviz, poveljnik vojne ladje Kaiserin Elisabeth, ki je takrat krožila po vzhodnoazijskem morju, kmalu dobil ukaz, da mora v primeru vojne delovati v skladu z interesi Nemčije (Marinac 2017, 153; prim. tudi Čeplak Mencin 2012, 101). Ladja je v Qingdao priplula julija 1914, že naslednji mesec pa je Japonska tudi Avstro-Ogrski napovedala vojno. Medtem ko so japonske in angleške ladje Qingdao napadale z morske strani, se je japonska kopenska vojska izkrcala severno od pristanišča in napredovala iz zaledja. Težavnost bojevanja v času nemško-japonske vojne je v svojih spominih, ki jih hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran,

podrobno opisal mornariški podčastnik Anton Lipovž (1892–?) iz Ajdovščine. »Borba je bila vsak dan hujša. Bili smo obkoljeni iz vseh strani in granate so padale iz vseh strani v centrum. Večkrat so nas napadla tudi japonska letala« (Lipovž v Marinac 2017, 155). Razmerje 4000 mož nemško-avstrijskih sil nasproti 60.000 japonskim vojakom (Marinac, 2017, 153) je tehtnico brez dvoma prevesilo na japonsko stran. Zaradi brezupnosti položaja so z ladje odnesli vse topove, strelivo, premog in hrano ter ladjo novembra 1914 potopili. Lipovž je tudi ta dogodek slikovito opisal:

Zadnji se je vkrcal na čoln komandant in dal torpednemu mojstru, ko je imel že vse pripravljeno na stopnicah, ukaz: 'Zažgite!' [...] Ko smo bili že precej oddaljeni, se je zabliskalo po celem zalivu in sledila je strašna eksplozija in ob njej bruhnil celi oblak pare proti nebu. Ko je oblak zginit, se ni videlo nič na površini morja. Tako je šla »Elisabeth« k večnemu počitku. (Lipovž v Marinac 2017, 155)

Po japonski zmagi 7. novembra 1914 so Japonci večino posadke skupaj z nemškimi vojaki odpeljali v ujetništvo na Japonskem in jih namestili v novozgrajenih taboriščih v bližini mesta Aonogahara blizu Kōbeja, nekatere so nastanili v Narashino in druga taborišča, pomorščake, ki so ostali v Tianjinu, pa so zajeli Kitajci. Po Lipovževih zapisih je bilo na ladji še 10 drugih Slovencev, med katerimi pa ni omenil podčastnika Ivana Lešnika (1895–1963) iz Maribora ter intendantskega častnika Ivana Skuška ml. (1877–1947) (Marinac 2017, 150–151). Večina jih je tako pristala v japonskem ujetništvu, kjer so bili do leta 1919, ko so bili repatriirani v novoustanovljeno državo. Ena od izjem je bil Ivan Skušek, ki se je konec novembra znašel v Pekingu in tu ostal do leta 1920.

Slovenski popotniki v Vzhodni Aziji na prelomu 19. in 20. stoletja

Vzpostavitev diplomatskih in trgovskih stikov je nemalo avstro-ogrskih vojnih in trgovskih ladij pognala v vzhodnoazijske vode, po katerih so pluli tudi pomorščaki slovenske narodnosti in drugi popotniki s slovenskega etničnega ozemlja.¹¹ Poleg vojakov, trgovcev in pomorščakov so na ladjah potovali misijonarji, pridružili pa so se jim tudi raziskovalci in znanstveniki ter prvi diplomati in popotniki, ki so na dediščini evropskih *grand tour* iz 17. in 18. stoletja nadaljevali s turističnim odkrivanjem bolj oddaljenih ozemelj v Vzhodni Aziji. Vračali so se z bogatimi in sočnimi zgodbami, ki so jih podkrepili z raznovrstnimi predmeti, s tem pa se je med slovenskim prebivalstvom širilo vedno več verodostojnih novic iz Kitajske in Japonske. Pretok informacij se je še povečal z vzpostavitvijo železniške infrastrukture in odprtjem novih trgovskih poti, ki so povezovala Dunaj s pristanišči (npr. železnica Dunaj–Trst je bila dokončana leta 1857, Divača–Pula pa leta 1873). Informacije o tujih »eksotičnih« državah ter njihovih prebivalcih in običajih so tako začele krožiti tudi med manjšimi in od večjih središč bolj oddaljenimi kraji.

Retorika je bila običajno bolj naklonjena Japoncem,¹² saj so zaradi hitrega uvajanja zahodnih navad bolj pritegnili mornarje in druge, ki so prihajali z njimi v stik. Ugled Japoncev pa se je še povečal z japonskimi imperialističnimi težnjami v Vzhodni Aziji in v boju za Mandžurijo v rusko-japonski vojni (1904–1905), iz katere so izšli kot zmagovalci. Posadke avstro-ogrskih vojnih ladij so po tem dogodku redno obiskovale bojišča te vojne in vojni muzej v Port Arthurju (Marinac 2017, 39). Pomorščaki so na splošno poudarjali, da so Japonci veliko bolj vljudni, prijazni in ustrežljivi. Martin Toplak (1885–1938) iz Podvincev pri Ptujju, ki je med letoma 1907 in 1909 na torpedni ladji Leopard služil kot narednik krovne stroke, je v svoj dnevnik v Nagasakiju zapisal: »Tukaj smo videli, kako velik razloček je med Kitajci in Japonci. Dočim je Kitajec nezaupen in oduren proti tujcem, je Japonec prijazen in postrežljiv« (Marinac 2017, 128). Podobno je razlike med Japonci in Kitajci zaznavala popotnica Alma Karlin (1889–1950), ki je v potopisu *Samotno potovanje* zapisala:

11 Vsebinska tega dela je delno povzeta po poglavju »Kdo so bili 'slovenski' zbiratelji?« v prispevku *Zbirateljske kulture in vzhodnoazijski predmeti v Sloveniji* (Vampelj Suhadolnik 2019).

12 Podoba Japonske v časopisju na slovenskih tleh, predvsem v *Ilyrisches Blatt* in *Laibacher Zeitung*, podrobno analizira Tomaž Lazar (2017, 17–41).

Poslovala sem se od japonske vljudnosti in se znašla med grobimi neotesanci v Mukdenu [Shenyangu]. Morda se privadiš na Kitajce. Že mogoče. Zame šest mesecev Kitajske vsekar ni bilo dovolj. Spoštujem veliko stvari, ki sem jih spoznala pri njih [...] Na vsak način pa moram povedati, da so Kitajci kot narod grobi do tujcev, da so videti gnusni, ko pljuvajo naokoli (tudi Evropejci bodo sčasoma prevzeli to slabo navado) in da jim beseda 'čistoča' nič ne pove. (Karlin 2006, 280–81)

Tovrsten odnos je treba razumeti tudi v luči dogodkov, v okviru katerih so se srečevali s prebivalci Vzhodne Azije. Medtem ko se je Japonska že kmalu pridružila evropskim imperialističnim silam, je bila Kitajska podvržena strahovitemu pritisku in razkosavanju na tuje vplivne cone. Kitajska »nezaupnost in odurnost«¹³ proti tujcem ter japonska »vljudnost in prijaznost«¹⁴ je v tej luči povsem razumljiva.

Med slovenskimi popotniki v Vzhodni Aziji je bilo največ prav pomorščakov, ki so sledili klicu vlade ter kot častniki, podčastniki in mornarji služili na avstrijskih vojnih in trgovskih ladjah. Delež avstrijskih pomorščakov slovenske narodnosti se je po uporuh pomorščakov italijanske narodnosti v Benetkah leta 1848 še povečal, na to pa je vplivala tudi prestavitev pomorskih vojaških oporišč iz Benetk v Trst in nato v Pulo (Marinac 2017, 14–15). Kot piše Bogdana Marinac (2017, 19), je bilo leta 1914 v avstro-ogrski mornarici 3 odstotke Slovencev, kar je bil glede na popis prebivalstva iz leta 1910, po katerem je bilo v državi le 7,8 odstotka Slovencev in Hrvatov, izjemno velik delež.¹³ Večino njihove zapuščine še vedno hranijo potomci, v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera«¹⁴ Piran pa poleg manjših predmetov večinoma hranijo posamezne albume fotografij in razglednic, ki so jih mornarji nakupovali, zbirali in pošiljali domov. Posebej velja omeniti bogato zbirko večinoma kitajskih predmetov, danes hranjeno v Slovenskem etnografskem muzeju, ki jo je v šestletnem bivanju na Kitajskem zbral avstro-ogrski častnik Ivan Skušek ml. Ta obsega okoli 500 najrazličnejših predmetov, med drugim tudi kitajske novce, pohištvo, rezljane arhitekturne dele kitajskih notranjih okrasnih sten in model kitajske hiše ter tako po obsežnosti kot raznovrstnosti močno izstopa od ostalih zbirk pomorščakov.

Pomorščakom so na pot v Vzhodno Azijo sledili frančiškanski in salezijanski misijonarji. V prvi polovici 20. stoletja so bili na Japonskem štirje misijonarji, na Kitajskem pa kar 22 (Šmitek 1986, 108). Peter Baptist Turk (1874–1944) je v današnji Wuhan prispel že kmalu po boksarski vstaji, kjer je ostal do smrti leta 1944. Med letoma 1906 in 1909 je v katoliškem časopisu *Cvetje z vertov sv. Frančiška* objavil celo serijo člankov, naslovljenih »S Kitajskega«, v katerih je pisal o kitajskih navadah in običajih, kajenju opija, kmetijstvu, predvsem pa o političnih in družbenih novostih. Med drugim je poročal o smrti cesarice vdove Cixi in cesarja Guangxuja, zmedi, ki je vladala med ljudmi, ter pripravah na revolucijo. Zbral je zajetno zbirko budističnih in daoističnih kipcev ter drugih ljudskih religiozних predmetov, ki jih je v letih 1912–13 poslal v Kranjski deželni muzej.¹⁴ Približno istočasno je na severu Kitajske v provinci Shandong deloval pater Veselko Kovač (1872–1928), zaslužen tudi za organiziranje novega misijona v provinci Hunan (Čeplak Mencin 2012, 62). Sledila sta jima tudi salezijanska misijonarja Jožef Keréc (1892–1974) in Andrej Majcen (1904–1999), ki sta delovala na jugu Kitajske. Tudi Keréc je redno objavljaj v cerkvenih revijah, zlasti v *Katoliških misijonih* in *Salezijanskem vestniku*, leta 1925 pa je pripravil knjižico pravil bratovščine sv. Jožefa, ki naj bi bila po mnenju Zmaga Šmitka (1986, 108) prva knjižica v kitajskem jeziku, ki jo je napisal Slovenec. Keréc in Majcen sta zbrala nekaj predmetov, ki jih danes hrani salezijanski muzej misijonskih predmetov na Rakovniku v Ljubljani.¹⁵

V primerjavi s pomorščaki in misijonarji v Vzhodni Aziji je bilo s slovenskega etničnega ozemlja veliko manj popotnikov ter strokovnih sodelavcev in diplomatov, ki bi za avstro-ogrsko vlado opravljali znanstveno-strokovne ter diplomatsko-konzularne posle. Pravzaprav lahko v zadnjo skupino

13 Bogdana Marinac v knjigi *Čez morje na nepoznani daljni vzhod: potovanja pomorščakov avstrijske in avstro-ogrške vojne mornarice v Vzhodno Azijo* (2017) natančno prikaže potovanja vseh vojnih ladij, ki so plule med jadranskimi in vzhodnoazijskimi pristanišči – od prve vojne ladje leta 1821 do razpada monarhije, poseben poudarek pa nameni prav pomorščakom slovenske narodnosti.

14 Zbirka je danes v Slovenskem etnografskem muzeju.

15 Več o delovanju slovenskih misijonarjev na Kitajskem glej Čeplak Mencin (2012, 40–83).

umestimo le soprogo generalnega konzula avstro-ogrške monarhije Eleonoro von Haas (1866–1943), rojeno aristokratskim staršem slovenskega rodu von Pertazzi, ki je po poroki z možem sedem let živela v Šanghaju (1889–1896) (Čeplak Mencin 2012, 86–90). Med strokovne sodelavce pa lahko umestimo Ivana Jagra (1865–1962), znanega arhitekta in urbanista, ki je pod pokroviteljstvom avstro-ogrške vlade sodeloval pri obnovi porušenega avstro-ogrškega veleposlaništva v Pekingu.

Tudi v kategorijo popotnikov zaradi geografske oddaljenosti in večjega finančnega bremena ne moremo umestiti večjega števila obiskovalcev s slovenskega ozemlja. A posebno mesto prav zaradi narave potovanja gotovo zavzema slovita celjska popotnica, pisateljica in ljubiteljska raziskovalka Alma M. Karlin. Ta je namreč kontinuirano potovala kar osem let (1919–1927), poleg tega pa se je na poti preživljala z lastnim delom kot prevajalka in dopisnica več nemških časopisov. Večkrat je bila prisiljena prevzeti tudi druga dela. V Vzhodni Aziji je ostala kar leto in pol, od junija 1922 do januarja 1924, ko je prispela na Filipine. Navdušila jo je predvsem Japonska s čudovito pokrajino in navdihujočo kulturo. Ljubezen do Japonske in Azije je razvila že v prostovoljnem izgnanstvu v Londonu v času pred prvo svetovno vojno. Še posebej usodno je bilo srečanje z japonskim učencem Nobujijem G., ki je z živahno razlago japonskih običajev in kulture Almino srce vnel za Japonsko in širšo Azijo (Trnovec 2020, 101). Na Japonskem je tako ostala več kot eno leto, se zaposlila na nemškem veleposlaništvu ter postala dopisnica za pomemben japonski časopis *Asahi Shimbun* (Trnovec 2020, 31). Finančno se je tako okrepila, da si je lahko privoščila nakup kamere in se začela učiti slikanja v japonskem slogu. Delo na nemškem veleposlaništvu pa ni prineslo le finančne osvežitve, temveč

Slika 12: Člani posadke ladje Kaiserin Elisabeth. Fotorazglednica v spomin na zadnjih 100 dni potovanja, Yokohama, 23. 6. 1910 (zapuščina Ivana Koršiča, PMSMP).

Slika 13: Alma Karlin v japonskem oblačilu *yukati*, fotografirana v Celju, neznan avtor (zapuščina Alme Karlin, Rokopisna zbirka, NUK).

ji je omogočilo tudi stik z vplivnejšimi ljudmi. Najgloblji vtis nanjo so naredili japonski umetniki, ki so ji odprli okno v svet japonskih estetskih doživljajev. V potopisu je zapisala: »Japonski ideal v umetnosti kakor tudi v življenju sta enotnost in osredotočenost na eno misel. Vedno črpa iz neosebnega, večnega, splošnega, zato ima tudi tako izrazit občutek za harmonijo barv« (Karlin 2006, 250). To občudovanje barvnih harmonij in univerzalnosti lepote se odraža tudi v naboru predmetov, ki jih je nakupila na Japonskem, med njimi je tudi 17 barvitih japonskih grafik *ukiyo-e* slovitih avtorjev, kot sta Andō Hiroshige (1797–1858) in Utagawa Kunisada (1786–1865).

Še pred Almo Karlin se je že leta 1873 na pustolovsko iskanje sina ruske kneginje Aleksandre Žokovske, ki ga je zaradi ruskih dvornih intrig skrivoma ugrabila ruska guvernanta, na Daljni vzhod odpravil slikar Ivan Frankè (1841–1927).¹⁶ Okrepljen s finančno injekcijo »tisoč frankov in tisoč napoleonov« je šel »lovit nesrečnega cesarjeviča in zlobno guvernanto« (Vurnik 1923, 37), misija »nemogoče« pa se je po srečnem naključju prelevila v uspešno izvedeno akcijo, ko je na jezeru Tai v južnem delu delte Dolge reke zahodno od Šanghaja našel nesrečnega otroka, ga vzel in se z njim vrnil v Benetke.

Večina slovenskih pomorščakov, misijonarjev in drugih popotnikov je domov prinašala raznolike predmete, ki so v nekaterih primerih po njihovi smrti prešli v muzejske zbirke. Večinoma so kupovali predmete, ki so bili dostopni v obalnih predelih in pristaniščih, ter razne dostopne novodobne spominke, predvsem razglednice in fotografije. Te so kupovali predvsem mornarji nižjega čina, medtem ko so si pomorščaki višjega čina privoščili tudi dragocenejša kosa porcelana, vezenine in paravane večjih dimenzij. Cenovno dostopnejši so bili tudi najrazličnejši spominki, ki jih je vzhodnoazijski trg izdeloval kot odgovor na vedno večje število zahodnih turistov. Med njimi najdemo albume fotografij, lakirane pladnje, vezenine z motivi ladij ter manjše barvite slike na posebnem papirju iz stržena avtohtonega zimzelenega drevesa *tongcao* (*Tetrapanax papyrifer*), ki so upodabljale različne vidike kitajske družbe in njihovega življenja. Izvozna umetnost, ki je bila izdelana po evropskem okusu, je bila torej pretežno glavni dostopni medij slovenskim popotnikom. Izjema je zbirka Ivana Skuška ml. Ta je zaradi prve svetovne vojne in dogajanja na svetovnem prizorišču po potopitvi križarke Kaiserin Elisabeth pred pristaniščem Qingdao leta 1914 pristal v Peking. V šestih letih bivanja v Peking je postal vnet zbiratelj in stalni obiskovalec pekinških antikvariatov, ki je načrtno in s prefinjenim estetskim okusom gradil svojo zbirko z velikopoteznim namenom ustanovitve muzeja po vrnitvi v domovino. Muzeja žal ni uspel zgraditi, njegova zbirka pa je zdaj v Slovenskem etnografskem muzeju.

Popotniki domov niso prinašali zgolj predmetov, temveč so s svojimi izkušnjami in vtisi, spomini in zgodbami o dogodivščinah, ki so jih objavljali v domačih časopisih, pomembno vplivali na spoznavanje daljnih kultur med domačim prebivalstvom. Od druge polovice 19. stoletja dalje so informacije o Kitajski in Japonski, ki so dosegle slovensko etnično ozemlje, vsaj do določene mere postopoma postajale bogatejše in zanesljivejše. Skupaj s tem procesom so se preoblikovale prevladujoče ideje in pogledi na vzhodnoazijske kulture in družbe, ki so se iz prvotnih romantičnih, fantastičnih in eksotičnih podob spremenile v nekoliko bolj oprijemljivo in stvarno predstavo o Vzhodni Aziji.

16 Več o njem in njegovem potovanju glej Šmitek (1986, 73) in Čeplak Mencin (2012, 121–128). Stanko Vurnik (1923, 32–43) je po Frankètovem pripovedovanju zapisal njegove spomine.

Nagasaki.

宮神社